סכסוך ישן, מלחמה חדשה: השתנות ההקשר המוסדי של הפעלת הכוח במלחמות ישראל

אורי בן־אליעזר*

תקציר. בשנים האחרונות ישראל מעורבת במלחמות שאפשר לכנותן "מלחמות חדשות", ומטרתו של מאמר זה לעמוד על הסיבות לפריצתן. הספרות המקצועית העוסקת בנושא מייחסת מלחמות אלו לחולשה ולהתפוררות מדינתית וצבאית, שמתרחשת בעיקר במדינות עולם שלישי כתוצאה מתהליכים גלובליים ומסיומה של המלחמה הקרה. מאמר זה מציג השערה אחרת, שלפיה מקור המלחמות החדשות הוא במאבקים מחודשים על זהות וריבונות. אלה מעלים תפיסות אתנו־לאומיות ודתיות שמעודדות את המלחמה, וכן מביאים לקיבוע הסדרים מבניים חדשים שמאפשרים אותה. הסדרים אלה אינם מעידים בהכרח על חולשה מדינתית או צבאית, אלא על יכולתה של מדינה גמישה להתאים עצמה למצב החדש ולפעול על פיו בשיתוף פעולה עם קבוצות בחברה. המאמר ימחיש טענה זו בהצגת הגורמים שהביאו לאינתיפאדת אל־אקצה ולשינוי התרבותי והמבני שהתחולל בישראל ואפשר אותה.

מדוע עברו הצדדים בתהליך אוסלו מלחיצת ידיים בבית הלבן למלחמה אכזרית, קשה וממושכת? ולמה שנים אחדות אחרי שיצא צה"ל מלבנון במאי 2000 פרצה מלחמת לבנון השנייה? שלל הסברים ניתנו לשתי השאלות הללו, ורבים מהם חוזרים על הטיעון המוכר כל כך שהצד האחר אשם. אך דומה שתובנה סוציולוגית־פוליטית שבוחנת את המציאות לעומק יכולה להוסיף על הסיבות לשתי המלחמות. במרכזו של מאמר זה ניצב הטיעון שאנו מצויים בעידן חדש ביחסים הבינלאומיים, שבו גם המלחמות לובשות צביון חדש, שבעטיו הן קרויות "מלחמות חדשות". יתר על כן, לא רק המלחמות אלא גם הסיבות להן הן "חדשות". המאמר יעסוק בעיקר באינתיפאדה השנייה, ומתוך תיאור הסיבות לה יעלו כמה עקרונות שמאפשרים להבין גם את פרוץ מלחמת לבנון השנייה ואת הסיבות למלחמות חדשות בכלל.

הספרות העוסקת במלחמות חדשות מייחסת את התחוללותן למשברים פנימיים שהתהוו בשל סיום המלחמה הקרה ובשל המעבר לעידן הגלובליזציה הניאו־ליברלי: משברים אלו – שסבבו לא פעם סביב נושאים טריטוריאליים, לאומיים ודתיים – הביאו לחולשה מדינתית ואפילו להתפוררות צבאית, ואלה גררו בעקבותיהן מלחמות. מאמר זה יעלה אפשרות

* החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת חיפה

ספרו של אורי בן־אליעזר, סכסוך ישן, מלחמה חדשה: ישראל באינתיפאדת אל־אקצה, עתיד לצאת לאור בהוצאת מפרש, אוניברסיטת תל אביב בשנת 2009.

אחרת, שלפיה הביאו המשברים העולמיים דווקא להתחזקותם של מדינות וצבאות מסוימים, ולניסיונות שלהם, בשיתוף קבוצות אחרות בחברה, לנצל את המצב לתועלתם באמצעות מתן פתרון צבאי לבעיות לאומיות ודתיות. כך מלחמה חדשה בעידן הגלובלי יכולה לפרוץ לא כתוצר של חוקיות דטרמיניסטית נעדרת שליטה שמביאה לכאוס ולחולשה, אלא דווקא בשל השתלטות מדיניות והשקפת עולם שמעמידות במרכז את המלחמה.

מדינות גמישות ומלחמות חדשות

במשך שנים רבות שלטו ביחסים הבינלאומיים התפיסה הניאו־ריאליסטית והתפיסה הניאו־ליברלית, שלפיהן מדינות הן יחידות בתוך מערכת עולמית בעלת היגיון משלה, שהיא ביסודה אנרכית, מכיוון שאין בה שלטון מרכזי אחד, והמדינות הפועלות בה מודרכות על ידי הרצון למקסם את האינטרסים שלהן ולהגדיל את כוחן. ההיסטוריון הצבאי המפורסם מיכאל הווארד הציג זאת כך: "מלחמה מתחילה בהחלטות מודעות והגיוניות המבוססות על שיקול דעת של שני הצדדים, הסבורים שיוכלו להשיג ממלחמה יותר ממה שישיגו אם יימנעו ממנה" (Howard, 1985, p. 22, תרגום חופשי – אב"א).

ברבות הימים התעוררה ביקורת באשר לתקפותה של התפיסה הזאת, בעיקר משום שלא סיפקה הסבר ראוי לשינויים שהתרחשו בעולם, כגון נפילת מסך הברזל, הגלובליזציה החדשה, התפשטות הניאו־ליברליזם ועלייתם המחודשת של עקרונות מארגנים כמו אתנו־לאומיות, גזענות חדשה ומיליטריזם, שנדמה היה שנס לחם (Ashley, 1986; Baldwin, 1993; Lynn-Jones, 1991). את המצב החדש ניסתה להסביר הגישה הקונסטרוקטיביסטית (Adler, 1997; Copeland, 2000; Hopf, 1998). גישה זו ראתה את המדינה לא רק כשחקן שפועל רציונלית מתוך רצון למקסם תועלות ורווחים, אלא גם כבעלת זהות, ריבונות, דימויים, ואף ערכים משלה שיוצרים שונות בין מדינות, יותר ממה שהניחו בעבר. יתרה מזאת, לדידם של הקונסטרוקטיביסטים, מאפייני המדינה אינם מהותיים אלא מובנים חברתית, ומכאן שיש להבינם בהקשר ההיסטורי, החברתי והתרבותי של היווצרותם ושל התמסדותם. הקשר זה מושפע הן מלחצים פנימיים, אתניים, גזעיים, דתיים, מעמדיים, והן מלחצים חיצוניים, שיוצרים יחד ערבוביה של אינטרסים והשקפות עולם שהמדינה מתמודדת עמם ומושפעת מהם. בסופו של דבר, כפי שהציגה זאת פינמור: "כדי שמדינות יוכלו לממש את האינטרסים שלהן, הן צריכות להבהיר לעצמן מהם האינטרסים הללו" (Finnemore, 1996, p. ix, תרגום חופשי – אב"א).

להבנת האופן שבו נעשית הבהרה כזו תרמה התיאוריה המוסדית החדשה (new institutional), שעסקה בהיווצרות ידע, בהתקבעותו במבנים חברתיים ובהפיכתו לחלק מהעולם המובן מאליו שעל פיו נוהגים בני אדם, קבוצות, ארגונים ומדינות. סוציולוגים ופוליטולוגים טוענים שמדובר בעצם במאבק בין נשאים בעלי פרשנויות שונות למציאות, שנאבקים ביניהם על השגת קדימות, עליונות והגמוניה לפרשנותם. מאבק זה מתנהל עד שפרשנות אחת משתלטת לבסוף ומופיעה כהסדר מוסדי בעל מידה של קביעות ואוטונומיה. הסדר כזה מתגלם בתפקידים, זהויות, נורמות, סמלים, אמונות, מוסכמות, חוקים פורמליים ובלתי פורמליים, ציפיות הדדיות, מנגנונים של פיקוח חברתי, ואפילו הגדרה של אינטרסים.

עוד נאמר שהפרשנות שהתמסדה מכתיבה אופני פעולה דיסקורסיביים ולא דיסקורסיביים, ואלה חוזרים ומחזקים אותה מעצם קיומם (Adler, 1997; Onuf, 1989; Peters, 1999). האם נוכל להבין בדרך זו גם סיבות למלחמה?

הנחות יסוד פרשניות ומוסדיות ליוו למשל את עבודתו של פיטר קצנשטיין (Katzenstein, 1996), שטען שאפילו אינטרסים ביטחוניים מוגדרים על ידי שחקנים שמושפעים מגורמים תרבותיים, ושמאחורי כל תפיסה של ביטחון לאומי וכל שיקול דעת ענייני עומדת למעשה תשתית נורמטיבית כמו שינויים בזהותה של המדינה (Ibid., pp. 26–28). במאמר זה ננסה ללכת צעד אחד קדימה ולטעון שלא זו בלבד שתפיסת הביטחון הלאומי של המדינה משתנה כעת, אלא אף נכונותה לצאת למלחמה לא נקבעת אך ורק מסיבות צבאיות, ואף לא לפי כוונותיו ופעולותיו של היריב, אלא גם על פי פרשנות של המציאות, שנוצרת, מתפתחת, מתקבעת והופכת לבסוף להסדר מוסדי מוסכם שמשפיע על שיקול הדעת של המשתתפים בקבלת ההחלטות. במובן זה מלחמה אינה המשך הפוליטיקה בדרכים אחרות, כפי שסבר קלאוזביץ באמירה שהפכה לקלאסית, אלא הפוליטיקה והמלחמה גם יחד הן המשך התרבות (קיגן, 1996).

תהליך גיבושו ומיסודו של סדר מדינתי כלשהו כולל הגדרות ופרשנויות בדבר מקומה של מדינה במציאות זו, אופייה, גורלה, תפקידה, לעתים אפילו שליחותה בעולם, מקומה במרחב, יחסיה עם שכניה, וכן האינטרסים שלה. בעידן הגלובלי – עידן המודרניות הרפלקסיבית (Beck, Bonss & Lau, 2003) – בולטים שני מרכיבים עיקריים באופיים המשתנה והמתגבש של מבנים מדינתיים רבים: זהות קולקטיבית וריבונות.

כיום, יותר מבעבר, נעשתה הזהות אמצעי להבין את הפוליטיקה (Cerulo, 1997; Krause & Renwick, 1996; Zalewski & Enloe, 1995) משום שבני אדם אינם מקבלים עוד את זהותם מתוקף סדרים מדינתיים, לאומיים, אתניים או דתיים, אלא מנסים למצוא בעצמם ובאופן רפלקסיבי תשובה לשאלה מי הם וכיצד עליהם להתייחס לאחרים. הם עושים זאת גם באמצעות התארגנות על בסיס הבדלים בזהות, ולא פעם גם על ידי עימות עם קבוצות תרבותיות אחרות. תופעה זו מכונה "פוליטיקה של זהויות" ופירושה שהתשובה לשאלה "מי אתה?" טמונה לעתים קרובות בתשובה לשאלה "מי אתה לא?" (Hall, 1992, 1997; Woodward, 1997). במאבקים האלה משתתפים גם המדינה ומכשיריה הארגוניים, בייחוד כשהפוליטיקה מתמקדת גם ברצון להשפיע על זהותה הלאומית של המדינה עצמה (Doty, 1996; Wendt, 1994).

התהליך הדינמי הזה מחבר גם בין זהות לריבונות. בעידן המודרני ניסו מדינות, ובמידה רבה גם הצליחו, לכונן את ריבונותן כיציבה, קבועה ונעדרת תחליף של ממש, אלא שעתה הזכות לשלוט והחובה לציית לרשות העליונה אינן מובנות עוד כפי שהיו.[1] כך גם משמעותה של הריבונות מובנית ללא הרף על ידי מגוון כוחות, והיא נמצאת במצב של השתנות פוטנציאלית או מעשית (Biersteker & Weber, 1996; Copeland, 2000; Krasner, 1999; Wendt, 1998). וכפי שכותב ג'ואל מגדל (Migdal, 2004) למשל, לא זו בלבד שהגבולות (borders) היציבים יחסית שהתקיימו עד לסוף המלחמה הקרה מאותגרים בדרך

1 על הסכם ווסטפליה ועל חשיבותו כאבן דרך בהיסטוריה של הריבונות המדינתית ראו קרזנר (Krasner, 1999). על אופייה המובנה חברתית של הריבונות ראו בירסטקר וובר (Biersteker & Weber, 1996).

זו או אחרת במקומות רבים בעולם, אלא אף משמעותם של הגבולות (boundaries) משתנה, ושינוי זה חשוב באותה המידה.

המאבק על זהותה של מדינה ועל ריבונותה, שהוא למעשה מאמץ להטיל משמעויות ולהופכן קבועות ו"אמיתיות", מתרחש – כפי שמראה למשל רוקסן דוטי (Doty, 1996) – לא רק במדינות שנתפסות חלשות או שוליות, אלא גם במדינה כמו בריטניה. לענייננו חשוב לציין שהמאבקים הללו, שבהם מעורבות סביבות מקומיות וגלובליות כאחת, עשויים להביא לסכסוכים ולאלימות, ואף למלחמה. ומאחר שמלחמות אלה כבר אינן מתנהלות רק בין משטרים ומדינות, ומעורבים בהן כוחות רבים אחרים, אפשר לצפות שהן לא יהיו עוד מלחמות רגילות.

אמנם היו חוקרים שסברו שעם סיום המלחמה הקרה וניצחון המערב איבדו המלחמות מחשיבותן כשם שהמדינות איבדו מכוחן (Burk, 1998), אלא שהתזה של "קץ המלחמה" התנפצה כשברחבי העולם פרצו מלחמות עקובות מדם וממושכות, למשל ביוגוסלביה, צ'צ'ניה, ליבריה, אתיופיה, סומליה, סודן, סיירה לאון, רואנדה, וכן אפגניסטן ועיראק ופיגועי טרור גלובליים, שגם בהם אפשר לראות מעין מלחמה. על רקע זה צמח טיעון חדש שהמלחמות אינן נעלמות אלא משנות את צורתן, וכך הופיעו טיפין טיפין עבודות שמדברות על "מלחמות חדשות" או על "מלחמות פוסט־מודרניות", והיו גם כאלה שדיברו על "מלחמות מהסוג השלישי", "מלחמות עממיות" ו"מלחמות קטנות", כשלצדם היו חוקרים שכלל לא הגדירו את הסכסוכים האלימים בעולם כמלחמות אלא כ"קונפליקטים בעלי עצימות נמוכה", כשכינויים אלה השתלבו לא אחת עם "איומים חדשים", עם "סיכונים חדשים" (new risks), וכמובן עם "הטרור החדש" ועם "המלחמה הגלובלית" בו.[2] הכתיבה על "המלחמה החדשה" אינה אחידה, וכל כותב מדגיש מאפיינים אחרים שנראים לו רלוונטיים לאפיון התופעה, אך למרות זאת אפשר למצוא קווי מתאר משותפים, הן למאפייני המלחמה עצמה והן לגורמים המביאים לפריצתה. מסיבה זו יש לראות בעבודות שנכתבו בנושא חלק מתהליך של ניסוח תיאוריה על "המלחמות החדשות", שאפשר לבחון את תקפותה ואף לשכללה.

אפשר שגם למאמר זה תהיה תרומה בכך, אלא שהוא מלכתחילה מגביל עצמו לחקר הסיבות לפרוץ המלחמה החדשה.[3] על כל פנים, רוב הכותבים על המלחמה החדשה מדגישים את חשיבותו של המרכיב האתני או האתני־לאומי או האתני־דתי כמאפיין מרכזי שלה.[4] יתר על כן, רובם מייחדים את תשומת לבם למדינות העולם השלישי, שבהן גורמים מבניים הביאו להתפתחות של מלחמה שונה מהדפוס השכיח של המלחמות הקונבנציונליות או המודרניות. מלחמה זו אינה מתנהלת בין מדינות וצבאות סדירים (אף שגם אלה יכולים להיות מעורבים בה) אלא בין כוחות אחרים כמו צבאות פרטיים, מיליציות, קבוצות פרה־מיליטריסטיות, חלקים מצבאות לאומיים, צבאות שבטיים, ארגוני מחתרת, לוחמי גרילה, לוחמים שכירים, כנופיות, טרוריסטים, ארגוני פשע, ברוני מלחמה וכדומה. אם להסתמך על עבודותיה של מרי קלדור (Kaldor, 1998, 1999) ועל עבודותיהם של אחרים, יש למלחמה האתנו־לאומית־

2 על המושג "טרור חדש" ראו לקר (Laqueur, 1996), עבודה שבמובן מסוים הקדימה את זמנה.

3 הוא מגביל עצמו גם לעיסוק בטיפוס אחד של מלחמה חדשה ומוציא מהניתוח את המלחמה המוגדרת כחדשה או כפוסט־מודרנית בשל חדשנותה הטכנולוגית (על מלחמה כזו ראו למשל טופלר וטופלר, 1994).

4 מבין הראשונים שעסקו בכך היה החוקר הירושלמי מרטין ון קרפלד (Van Creveled, 1991).

דתית הזאת כמה מאפיינים ייחודיים: מספרם של האזרחים והחפים מפשע שנהרגים בה הוא רב בהשוואה למלחמות קודמות, ולעתים הפגיעה בהם היא היעד המרכזי של המלחמה; מתגלה אכזריות קשה שכוללת לא אחת שימוש בנשק של טרור; יעדיהם ומטרותיהם של הצדדים אינם תמיד ברורים ונהירים אף להם, וודאי שאי אפשר להביאם לכדי ניסוח רציונלי; ניתן דגש לסימון גבולות ולהפרדה בין הצדדים, לעתים אפילו באמצעות חיסול האחר, עד לרצח עם ממש; מיטשטשים הגבולות בין חזית לעורף; המלחמה נמשכת זמן רב, אין בה הכרעה ברורה, והניצחון הוא בעיני המתבונן; התקשורת משחקת תפקיד מרכזי במלחמה (אלא אם מגבילים אותה), והמאבק על התודעה נתפס כחשוב לא פחות מהמאבק הצבאי; הגבול בין המדיני לצבאי מטושטש הרבה יותר מבעבר, כשלא פעם ראשי הצבא מנסים לחבר בין שני הממדים הללו ואף להשפיע על שניהם.

ברוב הספרות הזאת (Brzoska, 2004; Holsti, 1996; Munkler, 2003, 2005; Newman, 2004; Rice, 1988; Snow, 1996) המלחמה האתנו־לאומית החדשה מיוחסת לאזורים כפריים נידחים ולמדינות בעלות כלכלה בלתי מפותחת. אין מדובר עוד במלחמות של מעצמות או של מדינות חזקות בעלות צבאות סדירים גדולים, טוענת הספרות, אלא מלחמות של מדינות על סף התפוררות, מדינות כושלות, חלשות, שזה עתה נוסדו, מעין מדינות (quasi states) שחסרות את הבעלות (וודאי את המונופולין) על אמצעי האלימות בחברה (Jackson, 1990). הן מתוארות כמי שסובלות מהיעדר שלטון מרכזי, מערעורים על ריבונותן, מעוני ופשיעה, מהיעדר קונצנזוס בתוכן, מפיצולים אתניים ושבטיים, מאי קיומה של מסורת דמוקרטית והשתתפות ציבורית, מרמה נמוכה של התפתחות טכנולוגית ותעשייתית ומהיעדר אפיונים בסיסיים של מודרניזציה, שהיו עשויים למנוע את המלחמה. גם האכזריות המתגלה במלחמות החדשות מוצגת לעתים כתולדה של הפיגור הכלכלי והטכנולוגי, כאילו מודרניזציה היא ערובה להומניזם ולפתרון סכסוכים בדרכי שלום, והירושימה ואושוויץ התרחשו באיזה שבט אסיאתי ברברי נידח. ואכן, הגישה המייחסת את המלחמות החדשות למדינות חלשות ומתפוררות מתחברת אצל חלק מהכותבים לחלוקה המסורתית והבעייתית בין העולם הראשון לשלישי ולאמונה בדבר כוחם של התיעוש והמסחר להביא שלום. אין ספק שחלק מהספרות על המלחמות החדשות במדינות חלשות לא פיתחה תיאוריה של מלחמה חדשה אלא אידיאולוגיה: מתוך התחברות ישירה או עקיפה לתפיסות שהציגו את המציאות באמצעות דיכוטומיה בין ציוויליזציות, שבה העולם המערבי נתפס כחזק, מפותח ונאור שמשכיל להתגבר בכוח הרציונל על יצרי המלחמה, בעוד שהעולם השלישי החלש והבלתי מפותח מעלה מעין ברבריזם חדש שמאיים על העולם.[5]

במאמר זה, מתוך הסתמכות על המקרה הישראלי, עולה טענה שבעידן הגלובלי והמודרני המאוחר מלחמות חדשות אינן מאפיינות מדינות חלשות בלבד, וגם לא צבאות מתפוררים, אלא הן תוצר של שינוי בתשתית המוסדית של הפעלת הכוח בחברה, שמתרחש כתוצאה ממשברים וממאבקים על זהות וריבונות. ולענייננו, מלחמות חדשות הן תוצר של צמיחת פרשנות מסוימת – בעיקר אתנו־לאומית, דתית ומיליטריסטית – ביחס למציאות, והפיכתה לפרשנות ולזהות הדומיננטית של מדינה ושל צבאה. מסיבה זו לא כל מלחמה חדשה היא מלחמת אזרחים, כפי שסברו אחדים מהכותבים (Snow, 1996), שכן יש שהמאבקים

5 כפי שהדברים הוצגו, ולו בעקיפין, בידי סמואל הנטינגטון (Huntington, 1996).

והשינויים הפנימיים של זהות וריבונות ממוסגרים ומתועלים על ידי המדינה לסכסוך כלפי חוץ: מדינות אחרות או קבוצות לאומיות או דתיות שנתפסות כמאיימות על זהותה ועל ריבונותה של המדינה. כך התיעול החוצה הוא חלק מפוליטיקה של מדינה גמישה, שמיועדת להביא לאחדות פנימית או לפחות לאשליה של פיוס, השקטה והרגעה (pacification) של מחלוקות פנימיות.[6]

אנסה להוכיח טענה זו ביחס לישראל, המוגדרת לעתים קרובות כדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון וכסיפור הצלחה כלכלי ונחשבת מדינה מתקדמת, מודרנית, מערבית וחזקה.[7] גם הצבא הישראלי אינו במצב של התפוררות כלל וכלל, אלא הוא ממושמע, מסודר ומשוכלל בדרך כלל.[8] בפרקי המאמר נראה כיצד השקפת עולם אתנו־לאומית שהתבססה בישראל לפני אינתיפאדת אל־אקצה הפכה את המלחמה לאפשרות זמינה ואף השפיעה על צורתה ואופייה עד שהיא ראויה לתואר "מלחמה חדשה". עוד נראה כיצד נעשתה השקפת העולם הזאת דומיננטית מתוך מאבק של נשאיה. הסבר זה למלחמה אינו מצטמצם לגורמים צבאיים מקצועיים ולסיבות אסטרטגיות, וגם לא רק לפוליטיקה של קבלת החלטות, אלא רואה סיבתיות בהקשר רחב יותר של מערך היסטורי קונקרטי, שבו עולם של משמעויות, ערכים ואמונות מתקבע ומתמסד ומשפיע על המציאות.

בחלק הראשון של המאמר אצביע על האופן שבו השקפת העולם האתנו־לאומית, דתית ומיליטריסטית הפכה, בעידן של משברים גלובליים, למרכזית בחברה. בחלק השני אעסוק בפוליטיקה הצבאית, בחיבור שנוצר בינה ובין השקפת העולם החדשה, ובאופן שבו הביא חיבור זה לגיבוש מבנה מוסדי חדש בישראל. בחלק השלישי אראה כיצד המבנה המוסדי שנוצר קירב את האפשרות למלחמה, ובחלק האחרון – כיצד התגשמה אפשרות זו. בסיכום העבודה אסביר מדוע טענת המאמר אינה מצטמצמת למלחמה אחת בלבד ולסיבות הייחודיות לה ואראה כיצד גיבושו של המבנה המוסדי החדש תרם בעקיפין גם לפרוץ מלחמת לבנון השנייה.

מבחינה מתודולוגית מאמץ המאמר גישה פרשנית ובריאנית: ראשית, אנסה לאתר פעולות חשובות ובעלות משמעות (meaningful actions) שנישאות על ידי פרטים וקבוצות בעלי אינטרסים אידיאליסטיים ומטריאליים כאחד, שמעוניינים להשליט את פרשנותם. שנית, מרגע שהתמסדה פרשנות מסוימת למציאות, הרי היא הופכת למבנה ממוסד שזוכה ללגיטימציה אגב שהוא מייצר ייצוגים (representations), ריטואלים וסמלים, וכן חוקים ונורמות (ובמאמר זה גם תורת לחימה), שבכוונת המאמר להציגם כהנחיות לפעולה הגורמות לבני אדם לתפוס את המציאות בדרך מסוימת ולא אחרת ולפעול לפי תפיסה זו.[9]

6 למעשה קיימת מסורת סוציולוגית־פוליטית חשובה שרואה במלחמות עם גורמים מן החוץ תיעול של העוינות הפנימית כדי ליצור פסיפיקציה מבית. תיאוריה זו מוכרת החל בעבודתו של נורברט אליאס על תהליך הציביליזציה (Elias, 1982, esp. pp. 235–238) ועד לעבודותיהם של אנתוני גידנס (Giddens, 1985) וצ׳רלס טילי (Tilly, 1995).

7 על המונח "מדינה חזקה" ועל ישראל כמדינה חזקה ראו מגדל (Migdal, 1988).

8 מובן שאפשר לחלוק על טיעון זה (למשל Van Creveld, 1998), ובייחוד לאחר מלחמת לבנון השנייה (למשל הראל ויששכרוף, 2008; Cohen, 2008), אך גם החולקים על כך יסכימו ודאי שצה"ל רחוק מרחק שנות אור ממצבם ומרמתם של צבאות במדינות רבות באפריקה או באסיה.

9 על שתי הגישות הללו בחקר התרבות והפוליטיקה ראו למשל סווידלר (Swidler, 2004).

מזרח תיכון חדש?

היו אלה בעיקר אנתוני גידנס (Giddens, 1994) ומרי קלדור (Kaldor, 1999) שהצביעו על האפשרות שהגלובליזציה עשויה להביא לידי פילוגים חברתיים בין התומכים בה והמייחלים להשפעתה ובין אלה שרואים בהתפשטותה סכנה. כך הם קירבו אותנו לסוג של מאבקים שאופייניים למודרניות השנייה, שאינם מעמדיים כבעבר, אלא מתמקדים פעמים רבות בעניינים של זהות. תומכי הגלובליזציה הם חסידים של תפיסה אוניברסלית שמצדדים בשינוי, פתיחות, דו קיום, סובלנות, פלורליזם, זכויות אדם, שלום ודמוקרטיה. למולם עומדים מתנגדי הגלובליזציה, חסידי הגישה הפרטיקולרית. אלה שואפים להסתגרות ולהתבדלות, נזהרים מכל השפעה זרה ומגיבים באופן שעשוי להוביל לקנאות דתית ולאתנו־לאומיות פנאטית, פרטיקולרית ואקסקלוסיבית, ולא פעם גם ל"גזענות חדשה" (Taguieff, 1990) או למה שמכונה "לאומיות חדשה" (Caplan & Feffer, 1996). כך הגלובליזציה מביאה לא רק לתגובות אוהדות, אלא גם לתגובות נגד מאיימות שמתפתחות באופן דיאלקטי, למשל – בנוסח שתיאר בנג'מין בארבר (Barber, 1996) באופן כללי ואורי רם (2005) ביחס לישראל – תרבות הצריכה העולמית, המקדונליזציה, מתפשטת בעולם עד שהיא נתקלת בריאקציה בדמות ההקצנה הדתית, הג'יהאד.[10]

הסכמי אוסלו נודעו לציבור באוגוסט 1993 ומיד חוללו סערה פוליטית עזה, שלא שככה גם בעת החתימה על ההסכם בבית הלבן באמצע ספטמבר. מצד אחד, נוצרה התלהבות רבה בשל הסיכוי לשלום, כפי שכתבה למשל חברת הכנסת שולמית אלוני ממר"צ: "עתה נתגייס כולנו, ישראלים ופלסטינים, לבניית השלום בינינו, לבניית החיים האנושיים בין עמים ובין בני אדם. בלי דמוניזציה של הזולת לצרכים לאומניים ופוליטיים".[11] ההתלהבות מהשלום גובתה בהבטחה לשגשוג כלכלי וברעיונות של מזרח תיכון חדש, שעליהם דיבר שר החוץ שמעון פרס (פרס, 1993), כשמאחוריו הכלכלנים והתעשיינים שהיו הכוח המניע של התהליך (פלד ושפיר, 2005). מנגד עורר ההסכם התנגדות עזה מסיבות לאומיות, אסטרטגיות ודתיות, מה גם שהוא היה אמור לכלול החזרת שטחים ופינוי התנחלויות. המתנגדים ראו בכך סכנה ממשית לישראל.

עד מהרה התברר שההסכמים פערו בחברה הישראלית שסע של ממש בין חברה אזרחית לחברה מיליטריסטית־דתית. כל צד עסק בפיתוח ובהבהרה של זהותו הנפרדת, תוך כדי שאנשיו מנסים לעצב את גבולות ריבונותה של ישראל ואת זהותה הקולקטיבית, שני עקרונות שהסכמי אוסלו חידשו את הדיון עליהם. עבור החברה הדתית, המציאות הישראלית כולה היא תולדה של גזרה, תוצאה של הבטחה אלוהית לעם הבחירה. לעומת זאת, בתפיסתה של החברה האזרחית בלט המרכיב הליברלי: המדינה היא המסגרת שמכוונת להבטיח את אושרם ועושרם של בני האדם, את מימוש חירויותיהם ורצונותיהם וביטחונם, ואת יכולתם לחיות ולפעול על פי הבנתם כיצורים רציונליים שזכאים לשלוט בגורלם. גם השלום נתפס ברוח זו, כפי שהסביר אחד מצעירי מפלגת העבודה: "את המלחמות כבר ניסינו", והוסיף:

10 לעניין זה ראו גם הבחנה שונה במקצת שעושה פרי (2005).

11 שולמית אלוני, "עושים שלום בין עמים", מעריב, 24 בספטמבר 1993.

> חמש עשרה שנות ליכוד [בשלטון] הפכו אותנו לשונאי זרים, הטביעו בנו את הבידוד המנטאלי בסיסמה "כולם נגדנו" ואת התפיסה "אנחנו לעצמנו" תוך דה־לגיטימציה של שכננו... האם אינכם יודעים מה משמעות השלום מעבר לויתורים [טריטוריאליים]? שלום, זה גבולות פתוחים, זה עתיד בטוח לדור הבא; שלום זה הנשק למלחמה בעוני, זה עוצמה כלכלית... הציונות אין פירושה שליטה על עם זר או חיפוש אחר מרחב מחיה.[12]

אלא שלמול תפיסה כוללנית זו עמדה תפיסה אחרת, כפי שהציגה זאת חברת הכנסת נעמי בלומנטל מהליכוד:

> קומו, חבריי מן השמאל... עמדו דום לכבוד ההמנון הפלשתיני... אלה הם חבריהם האמיתיים, כי לנו אתם בזים. אנחנו איננו אחים לכם. אנחנו זרים לכם... בשל דבקותנו בארץ הזאת... אתם... מורמים מעם, שחצנים, שונאי מתיישבים ולאומיות יהודית, ורק מתעניינים במה שיאמרו הגויים.[13]

בעידן המודרני הרפלקסיבי שתי הזהויות שנוצרו בהדרגה נבדלו מהתפיסה הקולקטיביסטית המדינתית הישנה. חלפו הימים שבהם הממלכתיות ההגמונית, בעלת מוטת הכנפיים הרחבה, ניכסה לחיקה כל אוריינטציה שונה. עתה הועתק המאבק הפוליטי, לפחות במידת מה, מהמדינה אל החברה, אל התת־פוליטיקה (sub-politics) בלשונו של אולריך בק (Beck, 1997) או אל פוליטיקת החיים (life politics) בלשונו של אנתוני גידנס (Giddens, 1991). בדיון זה באו לידי ביטוי השינויים הערכיים המתחוללים בישראל, כשזהות לאומית הפכה למשתנה שעל תכניו ומשמעותו קבוצות נאבקות, כשכל קבוצה מעצימה ומחדדת את מסריה ואת השוני שלה מהאחרות. וכך למול אופוריית השלום שאחזה באנשי החברה האזרחית ניצבה פוביית השלום של החברה המיליטריסטית־דתית, שבאה לידי ביטוי למשל בדברי המתנחלים שכתבו בביטאונם נקודה:

> החלה התקופה הכנענית־פלסטינית... זו תשתית לישות מדינית פלסטינית... שהשפעתה וחותמה יורגש בכל פינה במדינת ישראל הריבונית... המחשבה המדינית, כמו גם התרבותית־חינוכית, תעבור ערביזציה מואצת. השמאל ימשיך במשנה מרץ במאבקו לאייש משרות מפתח באישים ערביים... בקרוב תעסוק צמרת משרד החינוך בהגברת מפגשים בין יהודים לערבים... מכאן ועד להתבוללות ולאבדן גמור של זהות יהודית – המרחק אינו גדול.[14]

12 משה ראובן, "את המלחמות כבר ניסינו", דבר, 11 בנובמבר 1993.

13 פ"כ דברי הכנסת, 23 בספטמבר 1993.

14 יאיר דרייפוס, "עלייתה ונפילתה של מדינת היהודים, החלה התקופה הכנענית־פלסטינית", נקודה, אוקטובר 1993.

בקודה אמנם ייצג את הטון המתון יחסית של המתנחלים, אבל בעיני ישראלים רבים נתפסו טענות אלה כהזויות. כפי שהעיר בכאב הסופר דויד גרוסמן: "מעניין, על אף שהעם היהודי הוא עם כל כך עתיק... חלק מהותי מן ההגדרה העצמית הפנימית שלו, כאילו חלק מן הצורך שלו, הוא התחושה של הכליה הקרבה. של הפורענות שלעולם אל יתייאש האדם ממנה".[15]

עם חתימת הסכם אוסלו בקהיר – כשנתיים אחרי חתימת ההסכם הראשון, שכתוצאה ממנו הועברו שש ערים פלסטיניות וכפרים רבים, נוסף על עזה ויריחו, לשליטתה של הרשות הפלסטינית – גבר מאבקה של החברה המיליטריסטית־דתית. אנשיה הקימו את "המטה המשותף של תנועות הימין", שאיחד אנשי ליכוד ממרכז המפה הפוליטית עם הימין הקיצוני, כולל אנשי תנועת כך, חסידי מדינת ההלכה והטרנספר לערבים.[16] באותה העת התכנסו מאות רבנים בירושלים ופרסמו גילוי דעת שבו נאמר: "ההסכם המכונה הסכם שלום, שהתקבל על ידי ממשלה הנשענת על רוב זעום בכנסת בהכרעת הערבים, הנו ניגוד מחלט לשלום... כל מי שבידו למנוע ביצוע ההסכם ואינו מונע אותו, עובר על הלאו־המפורש 'ולא תעמוד על דם רעך'".[17]

הנוסח של גילוי דעת זה חשף את חדירתו של האלמנט הגזעני לזהות הדתית־לאומית החדשה. לא בכדי נהגו המתנחלים לומר באותה התקופה שהשמאל הישראלי חבר לערבים. היו אלה אמירות שהעמידו את האתנוס לפני הדמוס בריש גלי וחשפו ישראליות שאינה מקבלת הכרעות דמוקרטיות של ממשלה שנבחרה כחוק. ואם המדינה היהודית אינה מייצגת עוד את היהדות כלבבם וכדרכם של המתנחלים ותומכיהם, אפילו קיומה פוסק מלהיות בר חשיבות: "נצח ישראל אינו מותנה בנצח הציונות", אמרו כמה מהם, והיו גם בתי כנסת ברחבי ישראל שהפסיקו לומר תפילה לשלום המדינה.[18]

פוליטיקת הזהויות היא פוליטיקה של תוויות. היא אינה כוללת ניסיונות לשכנע את האחר בטעותו, אלא רק מאמץ להטיל דופי, להרחיק, לשלול. במובן זה מדובר בפוליטיקה אקסקלוסיבית, שיוצרת או מחדדת הבדלים, ולעתים אף הופכת אותם לבלתי ניתנים לגישור, כשהיא מבוססת על שנאה, הכפשה ואלימות רבה. פוליטיקת הזהויות עשויה להוביל לקונפליקטים אלימים, לשנאה תהומית, למלחמה, ואף לרצח עם, כפי שהראה למשל מרטין שאו (Shaw, 2003), בכמה מקומות בעולם. בעידן ניאו־ליברלי, שבו המדינה המינימלית ויתרה (או נאלצה לוותר) על חלק מתפקידיה ומאחריותה על החברה, השאלה עד היכן יכולה פוליטיקת הזהויות להרחיק לכת נעשתה מרכזית גם בישראל: האם מדובר במשבר חברתי עמוק? האם פוליטיקת הזהויות תוביל להפיכה צבאית? למרי אזרחי? למלחמת אזרחים?

המתנחלים דיברו ללא הרף על החשש מפני מלחמת אחים כתוצאה משנאת השמאל כלפיהם.[19] מחזה ששמו "מלחמת אחים" אף עלה באותן השנים בתיאטרון הבימה, והקהל נהר לראותו. אך מלחמת אחים לא פרצה, ואפשר שאחת הסיבות לכך היא שבהדרגה הלך והתברר שוני של ממש בין שני הסקטורים: מול מחנה אופוזיציוני מאורגן, נחוש, עקבי ומיליטנטי,

15 דויד גרוסמן, "לדמיין את השלום", ידיעות אחרונות, 29 בספטמבר 1993.

16 על ההתקרבות ראו שלג, 2000. על המטה המשותף והרכבו המגוון ראו נדב העצני, "קרבות בלימה", ידיעות אחרונות, 3 ביולי 1994.

17 צבי זינגר, "הימין יפגין", ידיעות אחרונות, 3 במאי 1994.

18 דוד הנשקה, "נצח ישראל אינו מותנה בנצח הציונות", נקודה, ספטמבר 1995.

19 למשל חיים מרנץ, "מידת ההשתדלות לוקה בחסר", נקודה, יוני 1993.

שכל פלגיו התאחדו למען מטרה אחת, עמדה ממשלה נבחרת, שאמנם היה ביכולתה להשתמש בחוק, בצבא ובמשטרה, אך לצדה לא עמדה חברה אזרחית תומכת, מגובשת וחדורת תודעה. למעשה, אלו הקרויים "מחנה השלום" חשבו שהממשלה תוכל לעמוד לבדה, מה גם שהניאו־ליברליזם ההולך ומתחזק תיעל את הציבור הרחב לענייניו הפרטיים, האישיים. הגיעו הדברים לידי כך שראש הממשלה יצחק רבין נאלץ לבקש במפורש עזרה מהציבור וקרא לפעילי מפלגתו להתעשת ולהתמודד על דעת הקהל והרחוב הישראלי מול קבוצות הימין הקיצוני "המשתוללות ברחובות" כדבריו.[20] אלא שהציבור לא הבין אז ששלום אינו מתמצה בהסכם בין מנהיגים ושאין לתפוס אותו כהנחה אלא כמטרה שיש לשאוף אליה. במובן זה אפשר שהרוצח לא טעה בהערכתו שמותו של רבין יחסל גם את הסיכוי לשלום.

בינתיים הטילו כמה מהחשובים שברבני המתנחלים חרם על ראש הממשלה והשתמשו בביטויים ממסורות של ימים עברו, כגון דין רודף ודין מוסר, שהם מונחים תלמודיים שמתייחסים לבוגדים ולגורלם. היו אף כאלה שהטילו פולסא דנורא, קללת מוות שמקורה בתורת הסוד. ההתקפות כוונו אישית כלפי רבין ובני משפחתו. היו שהשוו את ממשלת רבין לממשלת וישי הצרפתית, שפעלה בחסות הנאצים במלחמת העולם השנייה (Karpin & Friedman, 1998, p. 69). וכך, באוגוסט 1995 הכריזה תנועת "זו ארצנו" על מרי אזרחי,[21] וב־5 באוקטובר, כשהכנסת עמדה לפני הצבעה על השלב השני של הסכמי אוסלו, שכלל העברת שטחים לידי הפלסטינים (בלי שום התנחלות), נערכה ההפגנה הפרועה מכולן: עשרות אלפי מפגינים נהרו לכיכר ציון בירושלים, תקעו בשופרות, צעקו "מוות לרבין", העלו פורטרט שלו באש וחילקו פוסטרים עם פוטומונטאז' של רבין במדי אס. אס. מעליהם, במרפסת מלון רון, ניצבו המנהיגים, מהמרכז ועד הימין הקיצוני. נאומיהם של אריאל שרון ובנימין נתניהו שלהבו במיוחד את הרוחות וטענו שלממשלה אין לגיטימציה לפעול, משום שהיא נשענת על קולות ערבים תומכי אש"ף.[22]

לא חלף חודש, ורבין נרצח בידי צעיר יהודי, דתי, יליד ישראל, שהושפע מכל המסרים הרבניים והפוליטיים על "חוסר הלגיטימיות" של "מוסרי שטחים". "כשיריתי ברבין הרגשתי כאילו שאני יורה במחבל", אמר הרוצח בעדותו כחודשיים לאחר המעשה.[23] הציבור הופתע מהרצח, אף שלא היה אמור להיות מופתע, והזעזוע היה עמוק. היו שהפנו אצבע מאשימה לא רק כלפי הרוצח, אלא גם כלפי התשתית הרעיונית והתרבותית שעודדה אותו.[24] ואכן,

20 ירח טל, "רבין תקף את 'הכזב הרוויזיוניסטי ודברי הבלע של הימין'", הארץ, 4 ביולי 1994.

21 למשל, ב־5 באוקטובר 1995, באזכרה השנתית לחללי מלחמת יום הכיפורים בהר הרצל, התפרץ מישהו לעבר רבין בקריאות "רוצח, בוגד" ונעצר בידי אנשי הביטחון. גם בהרצאה במכון וינגייט שבנתניה זכה רבין לנאצות ולניסיון לפגוע בו פיזית. ראו קרפין ופרידמן (Karpin & Friedman, 1998, p. 90).

22 אילנה באום, "זעם על כרזה שמראה את רבין במדי נאצי", ידיעות אחרונות, 6 באוקטובר 1995; נחמה דואק, "רבין: זו הלהטת יצרים", ידיעות אחרונות, 8 באוקטובר 1995.

23 מיכל גולדברג, "כשיריתי ברבין הרגשתי כאילו שאני יורה במחבל", ידיעות אחרונות, 15 במאי 1997.

24 ראו למשל יוסף לפיד, "יותר מרוצח אחד", מעריב, 5 בנובמבר 1995; צבי מזא"ה, "הפשע הרביעי", הארץ, 8 בנובמבר 1995; יוסי אלגזי, "חבר דראושה: ההתנקשות באה בעקבות ההסתה הפרועה של מנהיגי הימין", הארץ, 5 בנובמבר 1995; ב. מיכאל, "שורש פורה רוש ולענה", ידיעות אחרונות, 7 בנובמבר 1995; אסא כשר, "הלא אבקש את דמו מידיכם", מעריב, 5 בנובמבר 1995.

היו רבנים אחדים שהרשו לעצמם לעשות חשבון נפש בעקבות הרצח, אך רוב הציבור הדתי לא קיבל עליו כל אשמה, וגם אלה שקראו לבדק בית הושתקו עד מהרה. ואם היה נדמה שהאבל הכבד שירד על ישראל ומפגן התמיכה הבינלאומי בדרכו של רבין – שבא לידי ביטוי בהלוויה הגלובלית שנערכה לו בהשתתפות ראשי מדינות מכל העולם – יקדמו את תהליך השלום, הרי שההפך אירע.

הציבור הדתי הפך מציבור שהרוצח יצא מקהלו לציבור שמתקיף את יריביו, המנצלים, לטענתו, את הרצח לצורכיהם. מי שיכלו לפעול להמשך תהליך השלום היו אנשי החברה האזרחית. אמנם התפתחה בעקבות הרצח תופעה חדשה של "ילדי הנרות", שהתאספו ערב ערב בכיכר המרכזית שבה נרצח ראש הממשלה והביעו את כאבם בריטואלים משלהם, אלא שדור סוציולוגי לא קם מקרבם, ומחאתם שככה.[25] גם בקרב תנועת העבודה התפתחה בעקבות הרצח פוליטיקה שמטרתה דווקא לרכך ולמתן את הקונפליקט בין החברה האזרחית לחברה המיליטריסטית־דתית. פרס, שסבר כי בלי הדתיים לא יוכל לכהן כראש ממשלה לאחר הבחירות הצפויות, לא חסך במאמצי פיוס. גם ועדת החקירה המדינתית שהוקמה אז עסקה בשאלות של הלחיצה על ההדק ובמחדלי האבטחה, ולא קיבלה מנדט לעסוק בהסתה הנרחבת שהובילה לרצח. מה שעמד מאחורי ההחלטה הזאת היה תפיסה של דמוקרטיה אינסטרומנטלית ופורמלית, שנשפטת על פי עקרון שלטון החוק, ולא ככזו שנמדדת על פי המוסר המדיני ושאר הנחות היסוד הערכיות שאמורות ללוות אותה (גבאי ושנהב, 1999). גורם אחר שהסיט את תשומת הלב ממשמעויותיו של הרצח היה הטרור שהופנה אז נגד ישראל.

אך לא הפיגועים עצמם, שבהם פתח החמאס כבר ב־1994, קבעו את המציאות, אלא הפרשנות שניתנה להם. רבים מהישראלים העדיפו לראות בהם "פיגועים ערביים". בכלל, לפיגועים יש אפקט אמוציונלי וסמלי, שנזקו אינו פחות מיתר הנזקים שהם מעוללים. המסר הפשטני והבינארי של החברה המיליטריסטית־דתית, שהטרור אינו מייצג מיעוט בחברה הפלסטינית, אלא את הכלל, ושהפעלתו היא בבחינת הוכחה לחוסר רצונם של כל הפלסטינים בשלום, היה קליט הרבה יותר מהטענה הנגדית, שלפיה הטרור מחזק דווקא את ידיהם של מתנגדי השלום מקרב שני העמים. וכך הופיעו בעיתונות מודעות נוסח: "רבין, מה קורה פה? הורגים בנו ואומרים שזה שלום".[26] ואכן, לנוכח הפיגועים, בפעם הראשונה מאז הסכמי אוסלו, העדיף הרוב בישראל את האפשרות שתוגבר עוצמתה הצבאית של ישראל על פני שיחות שלום (אריאן, 1999).

גם לאחר רצח רבין, בשנת 1996, נמשכו פיגועי ההתאבדות של החמאס, ושוב, במאבק על כינונו של הסדר המוסדי, כיכבה פרשנותה של החברה המיליטריסטית־דתית ורכשה לה תמיכה נרחבת. למשל, אחרי הפיגוע בדיזנגוף סנטר שבעיר הגדולה בישראל שאל זלמן שובל: "אם כל הארץ חזית, מדוע המלחמה הזאת מתקיימת רק... בביתנו, מדוע אין ישראל

25 על פי קרל מנהיים (Mannheim, 1972), דור סוציולוגי אינו דור ביולוגי, והגחתו מעידה על קריאת תיגר נמשכת המביאה לשינוי המציאות.

26 מודעה שפורסמה בעיתון הארץ על ידי תנועת "שלום לדורות" לאחר הפיגוע בקו 5 ברחוב דיזנגוף ב־20 באוקטובר 1994.

מעבירה אותה לעזה, לג'נין, לשכם, לחברון?... יאסר ערפאת אינו הפיתרון, הוא הבעיה. זו אכן מלחמה, ובמלחמה כמו במלחמה".[27]

פיגועי הטרור אפשרו לנציגי החברה המיליטריסטית־דתית להעמיד במרכז את מוטיב אחדות העם ולתעל החוצה את העוינות הפנימית. לקראת בחירות 1996 הוצנע אפילו רצח רבין, ולא רק על ידי תועמלני הליכוד, שפחדו שאזכור הרצח יזיק להם מבחינה אלקטורלית, אלא גם על ידי אנשי העבודה, שחששו שייווצר הרושם שהם מעוניינים "לפלג את העם". מאז עוטה גם הנצחתו של הרצח – כפי שהראתה ורד ויניצקי־סרוסי (1999) – אופי מיוחד, נעדר פוליטיקה, נעדר הקשר, כדי שחלילה לא תוצג דרכו של רבין כדרך הראויה. וכך, בהגיע יום הבחירות כשלה העבודה עם שמעון פרס בראשה, ובנימין נתניהו, נציג הליכוד, נבחר לראשות הממשלה. בינתיים התברר שלתהליך הפיכת הסכסוך הפנימי לקונפליקט חיצוני היה שותף גם הצבא.

פוליטיקה צבאית

כמו בצבאות רבים בעולם, גם בצה"ל התחולל בסוף שנות השמונים ובתחילת שנות התשעים תהליך של "צמצום תפקודי" (כהן, 1996) ושל ויתור מודע על רבים ממאפייני האומה במדים (Ben-Eliezer, 2004). תהליך זה הביא להתפתחותו של פרופסיונליזם חדש בשורות הצבא,[28] שהתבטא ברפורמות שערכו הרמטכ"לים דן שומרון ואהוד ברק כשהכריזו שצה"ל יהפוך ל"צבא חכם וקטן" וש"מה שלא יורה – יקוצץ". בהתאם לכך השתנתה גם מדיניות הגיוס של צה"ל בראשית שנות התשעים: הוחל גיוס סלקטיבי, ורבים שוחררו מהשירות הצבאי. קראו לזה "שחרור מטעמי חיסכון", הגדרה שמלמדת אף היא עד כמה התבסס השיקול הכלכלי של השקעה ותשואה ביחס למגויס, ממש כמו תאגיד עסקי לענייני לוחמה, והכל ברוח הניאו־ליברליזם שהתפשט בחברה. היו שטענו שהשינויים שחלו בצבא תאמו גם את "רוח אוסלו התבוסתנית",[29] אך הצבא עשה כל שביכולתו להזים האשמה זו. אמנם בשל אופיו החדש החלה להיווצר בו הבחנה בין "מורעלים" ל"משתמטים", אך הצבא עודד את "המורעלים" ותגמל אותם במגוון דרכים על שירותם כלוחמים קרביים.[30] מבין החיילים בעלי המוטיבציה הגבוהה החלו להתבלט במיוחד הנערים הדתיים.

התחושה שצה"ל אינו מגן עליהם התפתחה בקרב המתנחלים עוד בתקופת האינתיפאדה הראשונה. גם הרצון להשפיע על הצבא ועל החברה בכללותה באמצעות השירות הצבאי גרם לרבני הציבור הדתי הלאומי לדרבן את נעריהם להצטיין בצבא. מובן שהסכמי אוסלו

27 זלמן שובל, "כמו במלחמה", ידיעות אחרונות, 6 במרץ 1996.

28 עוד על הפרופסיונליזם החדש בצה"ל ראו כהן (1996); כהן, אייזנסטאדט ובסביץ (1999); לוי (2004); בן אליעזר (Ben-Eliezer, 2001).

29 ראו למשל דברי המתנחל אליקים העצני בנושא זה: אליקים העצני, "החשוד המיידי", ידיעות אחרונות, 14 באוגוסט 1996.

30 עמיר רפפורט, "מלחמת המוטיבציה", ידיעות אחרונות, 17 ביולי 1997; רון שטרן, "מהפך במוטיבציה לשירות בצה"ל", מערכות 36, 1998.

אך הגבירו את הרצון להשפיע מבפנים. וכך, בחלוף שנים מועטות, החלה להיווצר בצה"ל תופעה חדשה של קצינים דתיים, רובם עדיין בדרגות זוטרות, שראו את עצמם ואת תפקידם כמי שאמורים למנוע את הפקרת הצבא בידי השמאל, להחזיר את ישראל לימיה כאומה במדים, שהיו לדעתם ימים של אחדות לאומית וקונצנזוס סביב הצבא, ולבלום כל מגמה שתביא להחזרת שטחים מאדמת המולדת (Ben-Eliezer, 2001).

המוטיבציות הגבוהות שהסתמנו אצל הצעירים הדתיים התקבלו בצה"ל בברכה. וכי מי יהיה הקצין שימנע קידום של קצינים מצטיינים וחיילים חדורי מוטיבציה? העובדה שמקור המוטיבציה הוא באמונה דתית ובשאיפה להשליטה על הכל לא הייתה בגדר בעיה בעיני הקצונה הבכירה של צה"ל. הרי השהות הממושכת של הצבא בשטחים, בסמוך להתנחלויות אם לא בתוכן, יצרה קרבה בין הקצינים למתנחלים, ואף הביאה לידי כך שרבים מהקצינים הפרופסיונלים החלו להעריך, ולעתים אף להעריץ, את עקשנותם של המתנחלים ואת מסירותם לאמונתם. בהדרגה הומרו היחסים הרגשיים לכינונו של מבנה מוסדי איתן: רבים מבסיסי צה"ל מוקמו בהתנחלויות, רבים מהמתנחלים שירתו בבסיסי הצבא בתפקידי מנהל כאזרחים עובדי צה"ל וכקצינים בקבע, חיילים בסדיר ובעיקר במילואים היו שומרים על ההתנחלויות, ומתנחלים חמושים נהגו לפטרל בכבישים כעין כוח עזר צבאי. כך הלך והיטשטש הגבול בין מתנחלים לאנשי צבא בשטחים, כפי שהתברר למשל מפרשת גולדשטיין, הרופא שביצע את הטבח במערת המכפלה בשנת 1994, שהיה ספק חייל ספק אזרח, ולמעשה בעל פני יאנוס: רופא אזרחי, שעטה על עצמו ברשות מדי צה"ל, ונשא, ברשות, נשק צה"לי. הייתה זו תוצאה של השינוי המוסדי שחל ביחסים בין הצבא למתנחלים, שהתפתח בהדרגה במיוחד מאז ימיו של רפאל איתן כרמטכ"ל.[31]

במרוצת השנים נעשו היחסים בין המתנחלים לצבא הדוקים כל כך, עד שאין תמה שבטקס חילופי מפקדים של מפקדת כוחות צה"ל ביהודה ושומרון שנערך בבסיס צבאי נשא דברים גם מזכ"ל מועצת יש"ע ואמר:

> האלוף יצחק איתן הוא חוליה נוספת בשרשרת של מפקדים שהגיעו לאזור לבצע משימה צבאית ועזבו כחברים נאמנים במשפחת ההתיישבות הגדולה... [זו] צועדת כבר שנות דור יד ביד עם לוחמי צה"ל... בתוך הערפל המדיני, האופק שלנו בהיר מאוד, ואנו אומרים זאת בבירור, חזרנו לנחלת אבות, עלינו בהר ובנינו בתים.[32]

כך החדירו המתנחלים את הפוליטיקה לצבא. אלא שהדברים לא הצטמצמו לאמירות בלבד, ובצדם נתקיימו מכניזמים ממוסדים אחרים שקיבעו את הפוליטיזציה של הצבא והעניקו לה לגיטימציה. כזו הייתה למשל "ההגנה המרחבית", שבמסגרתה אורגנו המתנחלים ביחידות מילואים מיוחדות שפעלו בשטחים, ושעצם קיומה העניק לגיטימציה לכיבוש. זו גם הייתה משמעותה של הפנימייה הצבאית לדתיים, שבראשה עמד הרב דרוקמן, שיותר מפעם אחת התייצב מול המיקרופונים לקרוא פסקי הלכה של רבנים שקראו לחיילי צה"ל לסרב פקודה ולא למסור שטחים לידי "גויים".[33] מכניזם פוליטי אחר שטשטש בין הצבא ובין החברה

31 נחום ברנע, "מי נתן את ההוראה", ידיעות אחרונות, 11 במרס 1994.

32 ראו מאמר מערכת, "אופק בהיר בתוך ערפל מדיני", נקודה, אפריל 2000.

33 אריה קיזל ובינה ברזל, "סערה בעקבות פסק ההלכה לסרבנות פינוי", ידיעות אחרונות, 31 במרס 1994.

המיליטריסטית־דתית היה ישיבות ההסדר, אותו צבא בתוך צבא, שבמסגרתו משרתים בוגרי תיכון דתיים ביחידות נפרדות ובשירות מקוצר.[34] גם המכינות הקדם צבאיות הדתיות, שרובן מוקמו בשטחים ועודדו את הצעירים להתנדב ליחידות עלית, חיזקו את היחסים בין המתנחלים לצה"ל. כל זאת מתוך מחויבות לרעיון של ארץ ישראל השלמה ולתפיסת הצבא כמכשיר לשמירה עליה.[35]

בחברה שהייתה נתונה במשבר עוד מהאינתיפאדה הראשונה ואחר כך גם בשל הסכמי אוסלו, הגבירו המכניזמים הללו את השפעת החברה הדתית בצבא. אמנם רק כ־15 אחוז מהמגויסים היו דתיים, אבל בקורסי קצינים וביחידות העלית הגיע שיעורם לכדי 30-40 אחוז מהחיילים ומהקצינים. "ההבדל בין הקצין שלנו לבין קצין עירוני", הסביר אחד מרבני המכינות הקדם צבאיות, "ששם מדובר במימוש עצמי, אצלנו מדובר בשליחות".[36] ואכן, למול ירידת המודל של אומה במדים, למול השתנותה של החברה הישראלית לאזרחית וליברלית יותר ולמול התמיכה באוסלו, ראו עצמם המתנחלים כנושאי שליחות פוליטית. וכפי שכתבו בעצמם, הם חשו שהם מעמידים כוח נגדי לפוליטיזציה השמאלית של הצבא.[37]

אפשר שהם התכוונו למעורבות הקצונה הבכירה בהסכמי אוסלו, מעורבות שזיכתה אותה בביקורת של ראש הממשלה נתניהו ושל חברו למפלגה עוזי לנדאו, שכינה את הקצונה "שפוטה של המערך" בראש חוצות.[38] על כל פנים, האשמות מסוג זה הגבירו עוד יותר את המוטיבציה בקרב הקצונה הבכירה להעלות את יוקרת הצבא, מה גם שבאותם הימים היה צה"ל שקוע עד צוואר בדרום לבנון, ולנוכח הקולות שהחלו לעלות נגד שהותו שם חשו קציניו שפעילותם אינה זוכה לתמיכה.[39] וכשהתפתח מאבק ציבורי להוצאת צה"ל מלבנון, ותנועות כמו "ארבע אמהות" החלו לפעול למען הגשמתה של מטרה זו, קמו בצה"ל קצינים קרביים ששללו מכל וכל אפילו את הוויכוח הציבורי בנושא. הם ראו בו הוכחה לדפטיזם שעשוי לגרום לדה־מורליזציה של חיילים ואף לתבוסה בשדה הקרב. את הפוליטיקה הצבאית ניהלה בדרך כלל קצונה קרבית שהעבירה את התבגרותה בשדות הקטל של לבנון. אנשיה טענו שצה"ל יכול להתגבר על חיזבאללה בנקל אלמלא הוגבל בשיקולים מדיניים, הבנות, הסכמים ומורך לב של ההנהגה. מורך לב זה, אמרו הקצינים, מסכן את ביטחונה של ישראל, מכיוון שהוא מעיד על חולשה של החברה, על עייפות, על תבוסתנות. כך האשמת העם בעייפות הפכה משותפת באותן השנים לאנשי הצבא ולמתנחלים. מי שדיבר על כך היה למשל תא"ל ארז גרשטיין, קצין "עם סכין בין השיניים" ששמו הלך לפניו כמפקד אמיץ לב שאינו משאיר

34 זאב שיף, "הסדר מסוכן", הארץ, 13 בדצמבר 1995, וכן "צבא בלא הסדרים", הארץ, 12 בדצמבר 1995.

35 אבישי בקר, "מסלול דתי", מעריב, 8 במרס 1996.

36 אריאלה רינגל־הופמן, "חובשי כיפות במקום בני קיבוצים", ידיעות אחרונות, 27 באוגוסט 1993; צבי אלוש, "חיילי ההסדר קרועים", ידיעות אחרונות, 1 ביולי 1995; אביחי בקר, "מסע כפה", מעריב, 8 במרס 1996.

37 "הפוליטיזציה של צה"ל", נקודה, ינואר 1994.

38 ראו "סערה בעקבות דברי ח"כ לנדאו על קציני צה"ל", ידיעות אחרונות, 6 באוגוסט 1996.

39 ראו למשל דברי ליפקין־שחק, "דברי הרמטכ"ל בעצרת הזיכרון ליצחק רבין", הארץ, 31 באוקטובר 1996.

את דעותיו לעצמו.[40] ביוני 1998, בתדרוך לכתבים צבאיים, התבטא גרשטיין בחריפות נגד פעילותם של הארגונים הקוראים לנסיגה חד צדדית מלבנון באומרו שההפגנות עוזרות לחיזבאללה.[41] כמו כן, בעת שיחת מוטיבציה עם חייליו, שהתקיימה בנוכחות עיתונאים, כינה מפקד חטיבת גולני, אל"מ שמואל זכאי, את תנועת "ארבע אמהות" בשם "ארבע סמרטוטות": "תעזבו את כל הקשקשנים שמדברים נגד ההישארות בלבנון", אמר המח"ט, "תעזבו את 'ארבע סמרטוטות', אנחנו חיילים של גולני. אני לא רוצה פחדנים, ונעשה מה שצריך... אל תתייחסו אליהן, מה באמת הן מבינות?"[42] זו הייתה דרך המחשבה של הקצונה הניאו־פרופסיונלית, שסברה שהלחימה מעניקה לה את הזכות להביע את עמדתה או לתרגם את השקפתה הצבאית לפוליטיקה.

ובלחימה עצמה, כבר בדרום לבנון בשנות התשעים, התבלט הצבא בשיטות לוחמה חדישות, שמאחוריהן התגלה יחס שונה מבעבר כלפי האוכלוסייה האזרחית. היחס החדש ניכר בייחוד במבצעים "דין וחשבון", שנערך ב־1993, ו"ענבי זעם", שנערך ב־1996, שבשניהם השתמשו באוכלוסייה כקלף מיקוח. במבצע הראשון הבריחו את תושבי לבנון השיעים צפונה באמצעות אזהרות ששודרו ברדיו, הפצצות של מטוסי חיל האוויר והפגזות של תותחים וטנקים שהומטרו על הכפרים. הרציונל שמאחורי האסטרטגיה החדשה היה פשוט: גירושם יביא ללחץ על ממשלת בירות, וזו תלחץ על הסורים, שילחצו על חיזבאללה לחדול מלהציק לישראל. היו כפרים שספגו הפגזות בקצב של שני פגזים לדקה, וממשלת בירות הודיעה ש־300 אלף מתוך 550 אלף תושבי הדרום ברחו.[43] בהברחת התושבים צפונה אגב התעלמות ממצוקותיהם היה אלמנט של מלחמה חדשה. גם במבצע השני ניכרה בהתנהלות הצבא הרציונליות האינסטרומנטלית (instrumental rationality) של בחירת אמצעים ללא כל עכבות מוסריות, ולא פעם גם בלי קשר למטרות או לשאלה עד כמה הן מתמלאות.[44] דומה שבדרום לבנון נוצרה בצה"ל חיילות לשמה, מעין מלחמה לשם מלחמה. הדבר בא לידי ביטוי למשל בהתפעלות שנוצרה בצה"ל מכלי הנשק המשוכללים שהופעלו בשליטה מרחוק ובמבצע שנשא, כהכרזת ראשי צה"ל, אופי מבוקר, אלגנטי וכירורגי, עם קליעות מדויקות כראש סיכה. המרחק שנוצר בין התוקף למותקף מנע עכבות מוסריות, וההרג נעשה מעין משחק. בערב יכלו צופי החדשות הישראלים להתמוגג מול מסך הטלוויזיה למראה דייקנותו של חיל האוויר ועליונותה הצבאית של ישראל, שהופגנה גם במסיבות העיתונאים המשותפות לדרג המדיני והצבאי, שבהן, באופן שמעולם לא התקיים בעבר, הוקרנו והוצגו סרטים משדה הקרב בלשון לקונית ובשפה מלומדה, מתוך חיקוי של השיטה האמריקאית שהונהגה במלחמת המפרץ הראשונה.

40 ראו דיווח על כך: "כותרת הידיעה", ידיעות אחרונות, 1 במרס 1999. כמו כן, אביחי בקר, "ארז של לבנון", הארץ, 1 באפריל 1999.

41 עדית אברהמי, "ההפגנות בארץ מאיימות על חיי", מעריב, 3 במרס 1999.

42 איתן גליקמן, "סמרטוטות", ידיעות אחרונות, 16 בפברואר 2000.

43 שפי גבאי, "לבנון תחת לחץ פליטים", מעריב, 28 ביולי 1993.

44 על רציונליות של אמצעים, להבדיל מרציונליות של ערכים, ראו ובר (Weber, 1968, pp. 24–26). על השימוש החשוב שעשתה בכך אסכולת פרנקפורט ראו הלד (Held, 1980, pp. 65–70).

שיטות הלחימה החדשות שהחל צה"ל לאמץ באותה העת דרשו גיבוי משפטי. באינתיפאדה הראשונה הוגבלה הקצונה על ידי החוק הצבאי. הפרקליטות הצבאית הצליחה, כדברי מי שעמד אז בראשה, להדוף לחצים שבאו מתוך הצבא פנימה לתקן את הוראות הפתיחה באש המחמירות (סטרשנוב, 1994, עמ' 141). עתה הצליחה הקצונה לכונן סדר מוסדי חדש, שלפיו, כפי שהוחלט ב־1997, פעילות מבצעית מוגדרת כמצב של מלחמה, וחקירתה לא תחרוג מתחקיר מבצעי שיתבצע על ידי קציני הצבא המעורבים בפעילות עצמה, ולא תועבר למערכת הצבאית השיפוטית. עוד הוחלט שמעתה ואילך אין להשתמש במה שנאמר בתחקיר המבצעי כבסיס לפתיחת תיק פלילי. ואכן, מאז זוכים הקצינים והחיילים להגנה כמעט גורפת על מעשיהם בשדה הקרב.

ובעוד שהלחימה בדרום לבנון נמשכת, התלקחו עימותים עם הפלסטינים בעקבות החלטתו של ראש הממשלה נתניהו ב־24 בספטמבר 1996 לפתוח את מנהרת הכותל שבירושלים למבקרים. נתניהו ראה במנהרה העוברת מתחת לכותל נכס לאומי חשוב והגדירה "סלע קיומנו". בקרבות הירי שהתפתחו בין מזוינים פלסטינים והמשטרה הפלסטינית ובין חיילי צה"ל ומקצת מהמתנחלים ספג צה"ל שישה הרוגים ושבעה פצועים, ואילו לפלסטינים היה הרוג אחד בלבד. סטטיסטיקה זו הייתה בלתי אפשרית מנקודת מבט צבאית, בין השאר מכיוון שהיא ערערה את תודעת העליונות שליוותה את צה"ל זה שנים ביחס לנכבשים. ההשפלה הייתה רבה עוד יותר כשבמקומות אחדים הגנו שוטרים פלסטינים על חיילי צה"ל מפני המון פלסטיני זועם.[45] בצה"ל התקשו להבליג על העלבון. "נוצר כעת מצב חדש", אמר הרמטכ"ל ליפקין־שחק, "מצב בלתי אפשרי ובלתי נסבל. אי אפשר להסכים עם המציאות הזאת".[46] כך נפתח חשבון בין הצבא ובין הפלסטינים, והוא עתיד להיסגר רק שנים אחדות מאוחר יותר. ובינתיים, כהתכוננות לבאות, החלו לפתח בצה"ל תורת לחימה חדשה.

את הטון המרכזי התוותה קבוצת עבודה בפיקוד מרכז, שבין השאר השתתפו בה אלוף עוזי דיין, אז אלוף פיקוד מרכז, שהיה מקורב ביותר לברק שראה בו את ממשיכו; אלוף בוגי יעלון, אז ראש אמ"ן; אלוף יצחק איתן, שהיה מפקד אוגדת יהודה ושומרון; ויוסי קופרווסר, קצין המודיעין של הפיקוד. כמו כן השתתפו ד"ר צבי לניר, אסטרטג צבאי ואיש מודיעין בכיר לשעבר, וכן שמעון נווה, שהרבה להתעמת עם לניר. הנחת העבודה של הקבוצה הייתה שבעתיד יתחוללו עימותים מסוג חדש, ושכדי להתכונן אליהם אין די באמצעים צבאיים, אלא דרושים גם אמצעים מדיניים, מכיוון שרק שילוב של השניים יביא להגשמת המטרות. ומה עושים אנשי הצבא כדי למנוע מצב שבו הצלחתם הצבאית לא תתורגם להישג מדיני? לקבוצת העבודה הייתה התשובה ברורה: יש לשכנע את המדינאים שיקבלו את עמדת הצבא לשלב בין הגורמים. והיה עוד עיקר חשוב שהגיח מעבודת הקבוצה: בעימות מוגבל הצד החלש הוא שפותח בדרך כלל באלימות, מכיוון שהוא בעל האינטרס בשינוי הסטטוס קוו. בהיותו הצד החלש הוא ינקוט, בלית ברירה, שיטות של התקוממות, חתרנות, הונאה וטרור וינסה להפתיע את הצד החזק בשיטות שאינו מורגל בהן. חברי הקבוצה הגיעו למסקנה שכדי למנוע מצב זה על הצד החזק לנקוט יוזמה ללא הרף, לשלוט במצב ולהשתמש בשיטותיו של הצד החלש.

45 אלכס פישמן, "החיילים צוידו בטילי נ"ט", ידיעות אחרונות, 2 באוקטובר 1996; רון בן ישי, "בנצרים כמו בלבנון", ידיעות אחרונות, 25 באוקטובר 1996.

46 "נתניהו: הפלסטינים הציתו אש דתית כדי לקטוף פירות מדיניים", הצופה, 29 בספטמבר 1996.

עיקר שלישי היה שבניגוד למה שסוברים, עימות מוגבל עשוי ליצור שינוי אסטרטגי ופוליטי של ממש, ולכן הוא בגדר איום קיומי. זו אינה "מלחמה קטנה" אלא מלחמה גורלית, כך הם סברו. רביעית, בניגוד למלחמה קונבנציונלית, שבה התורה הצבאית עוסקת בכיבוש קרקע כשתמרון ואש הם עיקרי הפעלת הכוח, בעימות המוגבל המאבק הוא על התודעה. היבט זה של העימות המוגבל נראה להוגי התורה החדשה מרכזי ביותר לשאלת ההכרעה. הכרעה מתרחשת בדרך כלל כשצד אחד שובר את כוח ההתנגדות של הצד האחר וכך משיג את מטרותיו, אלא שבעימות מוגבל אין ההכרעה מושגת בשדה הקרב ברמות הטקטיות והאופרטיביות, אלא בתודעת החברה שנגדה נלחמים. כפי שהסביר האלוף לשעבר ד"ר יצחק בן ישראל: "ההכרעה היא אקט מנטאלי, והיא מתבצעת למעשה בתודעתו של הצד המוכרע, כאשר זה מגיע למסקנה שהפסקת הלחימה עדיפה בעיניו על המשכה".[47] ניכר היה בתורת הלחימה שהיא מנסה לייחס ליריב מניעים רציונליים ונמנעת מלדון כלל באפשרות שהוא מודרך על ידי רגשות אתנו־לאומיים ששיקול דעת לא יכבה אותם. ייחוס מניעים רציונליים לאויב נועד להראות שקיים פתרון צבאי לסכסוך, שכן אם יובאו הפלסטינים לידי הכרה שהמלחמה אינה משתלמת, הם יפסיקו אותה. והיה לכך גם המשך, כשבהדרגה, ובעיקר בשנות האינתיפאדה השנייה, הגיעו אנשי הצבא למסקנה שלא רק תודעת החברה היריבה חשובה לניצחון, אלא גם תודעת חברתך שלך. היומרה הזאת לצריבת התודעה הוצדקה בטיעון שאם היריב רוצה להשפיע על התודעה הישראלית, נדאג אנו לתודעת חברתנו ונמנע את היחלשותה. בכך חצו הקצינים קו נוסף בגבולותיה הנזילים והשבירים ממילא של הדמוקרטיה הישראלית כשהתערבו לא רק בפוליטיקה, אלא גם בנעשה בחברה. ובאשר להכרעת היריב, זו תושג באמצעות אסטרטגיה של הוגעה, וזהו כבר המרכיב השישי בתורה החדשה. כפי שהסביר אל"מ במילואים ניר שמואלי: "לא העוצמה הצבאית היא שמכריעה את העימות, אלא תעצומות הנפש... כעת אנו ניצבים בפני עימות מוגבל... והאסטרטגיה שלו, הוגעה, היא הפוכה מאסטרטגיית ההכרעה".[48] החידוש הגדול בכך הוא שהכרעה אינה מבטיחה ניצחון. אך כיצד מתישים חברה שלמה? כיצד משנים את תודעתה? להוגי התורה החדשה הייתה תשובה: יש ליצור מנופי לחץ. מנוף, לפי ההגדרה הצה"לית, הוא מהלך יזום, הרתעתי, של הצד השלטוני, שכרוך בהפעלת כוח קטן בעל השפעה מצטברת. הייתה זו עוד מילה ממכבסת המילים של צה"ל שנועדה להסוות דיכוי של אוכלוסייה כבושה. ודומה שהצל הארוך של הרציונליזם האינסטרומנטלי שהופעל בשני המבצעים הצבאיים בלבנון הוסיף לכסות על המוסר הצה"לי כששיטת המנופים החדשה הכשירה את הקרקע לפגיעה באוכלוסייה האזרחית. ובצד המנוף הצבאי עמד גם מנוף כלכלי, שפירושו לחץ כלכלי על הצד המתקומם באמצעות מניעת יציאה לעבודה, מניעת הכנסה של חומרי גלם וייצוא סחורה, מניעת העברה של תשלומי ביטוח לאומי או מס ערך מוסף לפועלי השטחים ולמעבידיהם, מניעת יציאה לחו"ל והפסקת זרימה של מים וחשמל.[49] כלום שיטות ההוגעה הללו נועדו לשכנע את היריב שהמלחמה אינה כדאית, או שמא באו להעניש על שהעז בכלל לפתוח במלחמה? ואפשר שהן נוצרו מתוך הנחת יסוד של עליונות אתנו־לאומית

47 יצחק בן ישראל, "טכנולוגיה והכרעה – הרהורים על צה"ל בעקבות קוסובו", מערכות, יולי 2000.

48 ניר שמואלי, "אין כאן שום מלכוד", מערכות, ינואר 2003.

49 תורת הלחימה הזאת נוסחה במערכי השיעור של צה"ל באותה התקופה. ראו גם גולן ושי (2004), וכן אור גלזר, "המשימה, לנצח באינתיפאדה", מעריב, 8 ביולי 2002.

שאף חוזקה כשהופעלה תורת הלחימה? ללא ספק, מערכי הלחימה האלה סיפקו הכשר לשנאה אתנו־לאומית, שהרי הייתה בהם דה־הומניזציה אינסטרומנטלית, שבה האכזריות מולבנת בהפיכתה לשיטת לחימה שלמה, סדורה, רציונלית ובעלת היגיון פנימי, כשהפגיעה באוכלוסייה אזרחית מעודנת באמצעות מונחים כמו מנוף אסטרטגי, שינוי תודעתי והוגעה. נראה ששיטת הלחימה הזאת הושפעה לא רק מהכשל שבאירועי מנהרת הכותל, אלא אף מחוסר אמון מתמשך שהתפתח בצה"ל כלפי הפלסטינים, בין היתר בגלל טענתה החוזרת ונשנית של החברה המיליטריסטית־דתית שהסכמי אוסלו הם תרמית שתכליתה להטעות את ישראל, להרדימה ולהשמידה.[50]

כך השתלבה הרציונליות של האמצעים שאפיינה את הצבא הניאו־פרופסיונלי עם הלאומיות החדשה והמגמה הפונדמנטליסטית, וראשי הצבא מצאו בני ברית חדשים וחדורי מוטיבציה בקהילת המתנחלים ותומכיהם. למותר לציין שגם תפיסתם הדתית של המתנחלים וגם תפיסתו האינסטרומנטלית של הצבא עמדו בניגוד גמור להסכמים שנחתמו באוסלו ולרוח אוסלו, כלומר לעקרונות הערכיים שעמדו מאחורי הניסוחים המשפטיים והדיפלומטיים של תחילת העשור. ואף על פי כן הלכה הפרשנות החדשה והשתלטה בהדרגה ונעשתה חלק מההקשר המוסדי החדש שהשפיע על המדיניות והיה בין הגורמים שהביאו למלחמה.

"תנו לצה"ל לנצח"

בשנות כהונתו של נתניהו לא יישמה ישראל את שלושת השלבים של ההיערכות מחדש שעליהם חתמה בהסכמים: היא לא יצאה מהשטחים שהייתה אמורה להעביר לידי הפלסטינים; ביצעה רק סעיף אחד מתוך ארבעה שעסקו בשחרור אסירים פלסטינים; לא יצרה מעבר בטוח בין עזה לגדה; דחתה שוב ושוב את אישור הבנייה של שדה תעופה ונמל ימי ברצועת עזה; מנעה לפרקי זמן ממושכים העברת כספים ששייכים לרשות הפלסטינית; והמשיכה להקים התנחלויות חדשות, להפקיע שטחים ולספח אותם להתנחלויות קיימות, לבנות בהן ולהרחיב אותן. אם בשנת 1992, בתחילת תהליך השלום, מנו המתנחלים היהודים בשטחים מעט יותר ממאה אלף איש, הרי ששמונה שנים מאוחר יותר, בחסות אוסלו, הגיע מספרם למאתיים אלף איש (פונדק, 2001). הן מבחינה מעשית והן מבחינה חוקית שלטה ישראל, מתוקף הסכמי אוסלו, ב־60 אחוז משטחי הגדה (שטח A), ולזאת נוספה שליטה ביטחונית על עוד 26 אחוז מהשטח (שטח B). נוסף על כך, היא שמרה על שליטה מלאה ב־20 אחוז משטחי הרצועה, שאוכלסו בהתנחלויות ובבסיסי צבא, ובכך פיצלה את הרצועה לשניים. במובנים מסוימים, ולפחות לטווח הקרוב, אוסלו נראתה המשך של הכיבוש בדרכים אחרות. האם אין כאן עורמה ישראלית, שאלו הפלסטינים את עצמם?

מחליפו של נתניהו, אהוד ברק, לא נקט בתחילה דרך שונה. לאחר דין ודברים הוא הגיע עם המתנחלים להסכם באשר למאחזיהם הבלתי חוקיים, שעל פיו נשארו רובם על כנם. ברק

50 התפיסה הזאת התפתחה אצל יעלון, ראש אמ"ן והאיש המרכזי של תורת הלחימה החדשה, זמן רב לפני האינתיפאדה השנייה, כפי שהוא עצמו סיפר בראיונות שהעניק עם התמנותו לרמטכ"ל. ראו למשל יואב לימור, "רמטכ"ל הקונסנזוס", מעריב, 12 ביולי 2002.

מצא חשיבות רבה בהסכם זה, ששיקף את שאיפתו המוצהרת להיות "ראש הממשלה של כו־לם", כלשונו.[51]

אלא שברק הקפיד להיות עקבי רק בחוסר העקביות שלו, ובצד ההסכם עם המתנחלים הוא הכריז על תפיסה אזרחית ועל כוונות לשלום, ואת זה התקשו המתנחלים לשאת. שרויים היו באיום מתמשך מאז אוסלו, והצהרותיו של ברק על ויתורים לפלסטינים, בייחוד בירושלים, נתפסו בעיניהם ובעיני רבים אחרים כחצייה של קו אדום ביחס לריבונותה של ישראל. בהתנגדותם להסכמים אפשריים כלשהם עם הפלסטינים מצאו המתנחלים בן ברית: הצבא. וכבר בספטמבר 1999, כשברק טען שאפשר לממש את תאריכי היעד להסדר קבע, הזהיר הרמטכ"ל שאין פותרים סכסוך של חמישים שנה בתוך שנה.[52]

ראשי הצבא לא השתחררו מכעסם על ברק על שהוציא את צה"ל מלבנון במאי 2000 בניגוד לעצתם, ועתה הם פעלו כדי למנוע את האפשרות שיוותר על שטחים תמורת הסדר סופי או שלום. הנימוק שהעלו היה כמובן ביטחוני. לא פעם בהיסטוריה האנושית הפכו ההכנות למלחמה לאחד הגורמים שהביאו אותה, וכך היה גם כאן בסוף העשור. טענה זו הועלתה על ידי מי שהיה באותה התקופה ראש מטה פיקוד דרום, תא"ל צבי פוגל. לדבריו, צה"ל יצר בשטחים תהליך בלתי הפיך שהביא להתנגשות עם הפלסטינים, וזאת באמצעות מערכת של הכנות שנעשתה בשנת 2000 והייתה בבחינת נבואה שהגשימה את עצמה, משום ששברה את חוקי המשחק והוכיחה שפני הישראלים למלחמה. פוגל דיבר בראש ובראשונה על בנייתם של כעשרה מוצבים חדשים בעזה. ראשית, בניית מוצבים היא כשלעצמה עדות על כוונות: הם שידרו מסר תקיף וברור לכוחות הביטחון הפלסטיניים; טונות על טונות של בטון, מוצבים שאמורים לאייש פלוגה. "זו שפה אחרת", ציין פוגל. שנית, תהליכי הבנייה יצרו מצב בלתי נסבל, שכן צה"ל חסם צירים לשם כך ואסר את ההתקרבות אליהם. ההגבלות עיכבו את תושבי עזה שנעו בדרכים ועמדו במשך שעות ארוכות מדי יום בתורים ובפקקים. "אתם מדברים איתנו על נורמליזציה אבל הנה אתם מקשים עלינו את החיים", אמרו הפלסטינים. בצה"ל התעקשו גם שכל הפלסטינים יעברו דרך מחסום ארז וסירבו לפתוח את מחסום סופה, שהיה יכול למנוע את הסבל. פוגל מנה את ההשפלות, את ההבטחות שלא קוימו, ואחר כך גם את הפסקת הסיורים המשותפים ברצועת עזה, כגורמים שהביאו לאינתיפאדה. לשאלה עד כמה היה הדרג המדיני מודע למצב שנוצר בפיקוד, להליכה לקראת עימות בלתי נמנע, השיב הקצין בדימוס באופן שאינו משתמע לשתי פנים: "במאה אחוז. שום דבר לא הוסתר מהם, הכול היה ידוע. תגבור המוצבים, שיטת הפעולה. ההשפלות... הם עודדו את זה".[53]

עד כמה שהדבר עלול להיראות מוזר, במאבק הפנים־ישראלי על זהות וריבונות, הפלסטינים כמעט לא נחשבו. הם שימשו רק אובייקט. מובן שהיו כאלה שטענו לאורך כל שנות התשעים המאוחרות שפניה של הרשות הפלסטינית אינם לשלום כי אם למלחמה. בלט מביניהם בני בגין, בנו של ראש הממשלה המנוח, מדען במקצועו, שלא משך את ידיו גם מהעיסוק בפוליטיקה לזמן מה. לבגין הצעיר יצא מוניטין של נץ פוליטי קיצוני בדעותיו

51 צבי זינגר ויובל קרני, "מועצת יש"ע הסכימה", ידיעות אחרונות, 14 באוקטובר 1999. על כישלונו של ברק כמנהיג, גם בשל יחסיו עם המתנחלים, ראו גרינברג (2007).

52 עמוס הראל, "מופז על תאריך היעד להסדר הקבע", הארץ, 16 בספטמבר 1999.

53 פלדמן יותם, "אני אשם, אנחנו אשמים", הארץ, 21 בדצמבר 2007.

אף יותר מאביו, שמאז ומעולם התנגד להחזרת השטחים הכבושים. כאיש פוליטי מצא בגין סימנים שתאמו את השקפתו והעידו שאוסלו אינה אלא תרמית שמכוונת להשמדת ישראל. הפחד מהשמדה היה מאז ומתמיד מניע מרכזי בהכרעותיהם של מקבלי ההחלטות בישראל (בר־טל, 2007, עמ' 112-137; קימרלינג, 1996), ובגין פרט על נימים מוכרים. ואילו קציני הצבא, שעדיין ליקקו את פצעיהם הפתוחים בשל ההאשמה של לנדאו, איש מחנהו של בגין, שהם "שפוטים של המערך", התקשו לעמוד מול לחציהם של בגין ושל אחרים.

וכך נוצרה "הקונספציה". האמת הייתה שבמשך כל אותה התקופה לא היה בנמצא ולו מסמך אחד של חטיבת המחקר של אמ"ן שנתן ביטוי להערכה שערפאת רואה באוסלו מעין תרמית שתכליתה להונות את ישראל בשלבים עד שתחוסל סופית. את הטענה שלא היה בנמצא מסמך מודיעיני כזה השמיע מי שהיה בראשית האינתיפאדה ראש אמ"ן, אלוף עמוס מלכא. אלא שהעובדות הללו, כך טען, לא הובאו בחשבון על ידי הדרג המדיני. מתברר שבתוך אמ"ן גברה באותם הימים השפעתו של אלוף עמוס גלעד, ראש חטיבת המחקר, והוא שכנע את הצמרת הביטחונית והמדינית בתפיסה שאין פרטנר פלסטיני. את יכולת השכנוע של גלעד מייחס מלכא לאישיותו, לכושרו הרטורי, ולכך שהדרגים הקובעים לא קוראים את דו"חות המודיעין מפאת חוסר זמן, אלא מסתמכים על דיווחים שבעל פה. מה שמלכא לא אמר, אם כי אפשר להניח אותו, הוא שגלעד לא בדיוק עמל על שכנוע הרמטכ"ל והמדינאים בצדקת הערכותיו, אלא פשוט השמיע באוזניהם את מה שרצו לשמוע. כך החל השינוי המוסדי להשפיע על פרשנותה של המציאות. מלכא לא היה היחיד שטען זאת. גם אפרים לביא, שהיה בתחילת האינתיפאדה אחראי על הזירה הפלסטינית בחטיבת המחקר באמ"ן, דיבר על הגישה הפשטנית שהשתלטה אז ביחס להאשמת ערפאת ושנוצרה מתוך רצון להתעלם מההקשר הפוליטי והחברתי המורכב של הסכסוך הישראלי־פלסטיני.[54] ואכן, ראייה מוסדית היא פשטנית מטבעה, ובאמתחתה עקרונות ברורים של פעולה.

ובינתיים נכשלו השיחות המדיניות. ודאי שגם לערפאת היה חלק מרכזי בכך, אך המדינאים הישראלים וראשי הצבא אחזו בקונספציה שערפאת הוא האשם בכישלון השיחות, והציבור הישראלי המתוסכל נתלה בכך כבקרש הצלה. הקונספציה בדבר אשמת ערפאת תהפוך להיגד פוליטי רב עוצמה בשנים הבאות, ובלי כל קשר לאמיתותו או למופרכותו הוא ייתן לגיטימציה מוסדית־תרבותית להבדל בין "אנחנו" ובין "הם". מלבד זאת, הקונספציה תקבע לא רק את היחס לפלסטינים, אלא גם את יחסי הכוחות בתוך ישראל, כשנאמני החברה המיליטריסטית־דתית ישתמשו באמירות נוסח "אמרנו לכם" לשם גריפת הון פוליטי וקביעת פני המציאות.

ב־28 בספטמבר 2000 נטרפו הקלפים כשראש האופוזיציה אריאל שרון מימש את כוונותיו ועלה על הר הבית/חראם אל־שריף, שבו נמצא האתר המקודש לשתי הדתות. שרון הכריז על כוונתו לערוך את הביקור הזה כמו רצה להפגין את ממשותה של הלאומיות החדשה העוטה על עצמה גם עדיים דתיים; לאומיות שאינה נותנת מרווח ומקום לאחר, אלא אם הוא נחות וכנוע, ואשר מומחשת באמצעות ביקור הפגנתי וכוחני במקום הקדוש גם לו. זה היה עלול כמובן להבעיר את האזור כולו, כפי שהזהירו רבים, אך שרון לא נרתע. את הפרשנות לעלייתו להר נתן בעצמו כשאמר: "מדובר על לב לבו של העם היהודי, ולב לבה של ירושלים.

54 עקיבא אלדר, "ראש אמ"ן לשעבר מלכא: האלוף עמוס גלעד סילף", הארץ, 10 ביוני 2004; יואב שטרן, "קונצפציה חסרת בסיס", הארץ, 17 ביוני 2004.

ואנחנו לא ניכנע לאיומים מצד הפלסטינים".[55] שרון, שהבין שראש הממשלה ברק נכון לוותר על חלקים מירושלים ושנכונותו זו, שבאה לידי ביטוי גם בקמפ דיוויד, קוממה עליו ישראלים רבים, החליט לנצל את השעה כדי להמחיש שחובה "על הערבים להכיר בזכויות ההיסטוריות והלגיטימיות של היהודים שם [בהר]".[56] שרון ידע שהאוויר בירושלים מהול בדלק ושביקורו יצית את הכל ובכך ימנע הסדר אפשרי. אך כלום לא ידע זאת גם ברק כשנתן לו אישור לעלות להר הבית עם פמליה של יותר ממאה איש ובליווי של אלף שוטרים, אף שהן הפלסטינים והן האמריקאים הפצירו בו להימנע מכך?[57] או שמא התקשה גם ברק לעמוד בפיתוי של הפגנת הריבונות הזאת ולא רצה להצטייר בציבור כמי שמנע אותה?

כבר ביום הביקור, וביתר שאת למחרת, החלו מהומות בהר ומשם פשטו לגדה כולה ולרצועת עזה. לצה"ל הזדמנה שעת הכושר שלה ציפה. כאמור, אפשר שיהיה מי שיגדיר זאת כנבואה שהגשימה את עצמה: הצבא ניבא את העימות, ייחל לו והתכונן לקראתו, ועתה הגיע הזמן להראות את כוחו. לנוכח המהומות הגיבו כוחותיו בחריפות, והתוצאות ניכרו מיד: מקרב הישראלים נהרגו במהומות היום הראשון שניים – שוטר אחד וקצין מאנשי מג"ב – וכמה עשרות נפצעו קל בעיקר מאבנים ומבקבוקי תבערה. מקרב הפלסטינים נהרגו 29 איש ונפצעו יותר מאלף. הפער בשיעור הקורבנות המחיש שבעוד שהפלסטינים הגיבו ספונטנית לפרובוקציה של שרון בדרך של מהומות, הישראלים פעלו באופן מתוכנן ומחושב. ספק אם הנמקות צבאיות יוכלו להסביר לבדן את תגובתו חסרת הפרופורציות של צה"ל לאלימות. לא הייתה זו התגוננות, וגם לא מאמץ לדכא מהומות, אלא ביטוי נמרץ לרעיון שיש לפגוע בפלסטינים פגיעה קשה כדי ללמדם לקח ולהענישם על שהעזו להתקומם נגד ישראל. במובן זה טמן צה"ל מלכודת לפלסטינים וחיכה שיילכדו בה. וכך, למול אבנים, בקבוקי תבערה, יריות ספורדיות מנשק קל, רוגטקות שיורות גולות מתכת, צמיגים בוערים ועוד כהנה וכהנה כלי נשק מהסוג הפרימיטיבי, השתמשו לוחמי צה"ל, מיד ועל פי פקודה, לא רק בנשק קל, אלא במקלעים, בטילי נ"ט מסוג לאו, בנגמ"שים, בטנקים ובכל שכלולי הטכנולוגיה העומדים לרשות צבא מהמתקדמים בעולם. גם מסוקי קרב ריחפו מעל למוקדי המהומות. ביום שני, 2 באוקטובר, כבר היו לפלסטינים 42 הרוגים וכ־1,600 פצועים, מספרים שהוכיחו שוב שמטרתה של הפוליטיקה הצבאית הישראלית לא הייתה לדכא את המהומות, אלא לממש באמצעות ירי את הנחות היסוד האתנו־לאומיות הברורות ביחס לזהות ולריבונות הישראלית.

ראשי הצבא השתמשו גם באופני פעולה מילוליים כדי להשיג לגיטימציה לפעולותיו של צה"ל. למשל, כשסגן הרמטכ"ל יעלון נשאל לדעתו על ביקור שרון במסגדים הוא אמר שהפלסטינים הם שחיכו להזדמנות להבעיר את השטח, וכך הפך את תמונת המציאות: לא ביקורו של שרון בהר הבית/המסגדים חולל את המפנה, אלא הפלסטינים, ושרון רק סיפק להם עילה. יעלון השתמש באותו היגיון מהופך כשניסה להאשים את הפלסטינים באירועי מנהרת הכותל כמה שנים קודם לכן. כשבתרבות עסקינן, העובדות אינן חשובות כמו

55 אריאל שרון, "מה גרם לאש", הארץ, 3 באוקטובר 2000.

56 שם.

57 כפי שמציין גם דו"ח מיטשל: Sharm El-Sheikh Fact-Finding Committee, the *Mitchell Report*, April 30, 2001

הפרשנות להן, שעומדת לא אחת בפני עצמה. כך היה גם בכמה וכמה אירועים שהתרחשו בתחילת האינתיפאדה והאיצו את הפיכתה למלחמה.

צומת נצרים למשל, הסמוך לנקודת יישוב קטנה ששכנה במרכז רצועת עזה מוקפת במיליון פלסטינים, הפך לאחד המוקדים שבהם התרחשו מהומות. משמעותו הייתה בעיקר סמלית, הן עבור הפלסטינים, שהפכו את מותו של הילד אחמד דורה במקום לסמל, והן עבור צה"ל, שהרס את סביבותיו, כולל את "מגדלי התאומים" שחלשו עליו, כשקשה היה שלא להשתחרר מהתחושה שחלק מההרס נועד למטרות ענישה והמחשה והדגמה, כמקובל במלחמות חדשות. אבל הצומת היה חשוב גם למתנחלים, שעליהם הגן הצבא, כפי שהסביר אחד מהם:

> האלימות הפלשתינית נראית משתלבת בתהליכים היסטוריים גזורים מראש, ומכוונים מלמעלה... הקרב על הצומת מעיד על כך שאלה שלבים בתהליך גדול עלינו, תהליך של בירורים על תפקידו בארץ ישראל. תפקידו של עם ישראל. השלבים האלה הם ניסיונות קשים בדרך לגאולה.[58]

או בקבר יוסף, השוכן בלב העיר שכם, שממנו התפנה צה"ל לאחר שאחד מחייליו, מדחת יוסוף, גווע למוות בתוך המתחם, לא לפני שמפקדיו הבטיחו ש"צה"ל יחזור לקבר", כאילו מדובר באיזו נקודה אסטרטגית מבחינה צבאית. מעניין שגם מתוך פרשה זו עלה רצונו המתמיד של צה"ל לפייס את דעתם של המתנחלים, כפי שהסביר אל"מ אדירי, מפקד החטיבה שהופקדה על האזור:

> למרות שאני חלוק איתם [עם תלמידי הרב גינזבורג הידועים בעמדותיהם הגזעניות] לגבי הדרך, יצרתי עם ההתיישבות קשר הדוק. בשבוע שלפני הפינוי מקבר יוסף... אפשרתי להם להכניס לשם שישים 'חברה', בהם אפילו שניים שלא מורשים לשהות בתחומי יהודה ושומרון. התעקשתי למלא את כל הבקשות שלהם.[59]

אדירי לא היה היחיד. הקרבה למתנחלים התהדקה לנוכח הריחוק שחשו קציני הצבא מהחברה הישראלית, החומרנית, האינדיבידואליסטית. כפי שהסביר למשל אלוף משנה גל הירש:

> אני מרגיש שבשנים האחרונות הציבור התבלבל. לא היה עם מי לדבר, הצבא הפך לנטל ונתפס במובן ציני, הפרט היה במרכז, הכסף היה במרכז. ערכים כמו להקים, לחזק ולבסס את האומה העברית נשחקו. בסביבה שלי, הצבאית, הרגשנו שיש מספר אנשים שסוחבים את המדינה על הכתפיים.[60]

58 דני שלום, "הקרב על צומת נצרים", הצופה, 13 באוקטובר 2000.

59 אותו מח"ט אישר לאחר מכן טיול של מתנחלים להר עיבל, על אף האיסור לעשות כן. הטיול הסתיים באסון כשפלסטינים ירו עליהם, הרגו אחד ופצעו כמה אחרים (שלמה צוזנה ואחרים, "טיול הדמים בהר הקללה", מעריב, 20 באוקטובר 2000).

60 אראל סג"ל, "הפלמחניק האחרון", מעריב, 20 באוקטובר 2000.

בתנאים מסוימים תחושות כגון אלו, של סחיבת המדינה על הכתפיים, יכולות להוביל להתערבות צבאית ישירה בפוליטיקה. אך לא בישראל, שבה הובילה התחושה הזאת אם לא לאינתיפאדה עצמה, אזי לצביון המיוחד ולאופי המיוחד שהקנה לה הצבא.

כבר באירועי קבר יוסף, כמסקנה המתבקשת כביכול מהאירועים ובהתאמה לרטוריקה של כבוד לאומי, החליט הצבא להפסיק באופן חד צדדי את שיתוף הפעולה עם הרשות הפלסטינית.[61] אך כלום היה בזה היגיון צבאי? הרי דווקא הרשות שיתפה פעולה עם צה"ל כל העת, אף על פי שהרחוב הפלסטיני לחץ על אנשיה לחדול מכך. נראה שאלמלא פעולות הרשות היה מספר הקורבנות במתחם הקבר גדול הרבה יותר, שהרי היו אלה גם אנשי הרשות שחילצו לבסוף את חיילי צה"ל.

אבל היו עדיין כאלה שחששו שפעולות הצבא תבאנה לסיכול הסיכוי המדיני. כך סגן שר הביטחון, אפרים סנה, חווה בתקופת המהומות את המדיניות הכוחנית של צה"ל, והיה ברור לו שאנשי הצבא, בעיקר מופז ויעלון, מנהלים מדיניות וכופים את תפיסתם. הוא כתב מכתב קשה לברק, אך כמובן ללא הועיל. גם הרמטכ"ל לשעבר ליפקין־שחק, שריכז בתחילה את המאמץ המדיני להפסקת אש, נוכח שכאשר הוא מגיע לסיכומים עם בכירים פלסטינים במוקדי אלימות שונים, ההוראה אינה יורדת לדרגים הנמוכים בצבא, וגם כשהיא מגיעה אליהם, היא אינה מבוצעת. ליפקין־שחק הבין מה מסתתר מאחורי "הכשל הזה" והפסיק את פעילותו (דרוקר ושלח, 2005, עמ' 36). מי שהאשים במפורש את הצבא בפוליטיקה היה ממלא מקום שר החוץ, בן־עמי, שראה בכך סכנה ממשית (בן־עמי, 2004, עמ' 320). אך קשה להאמין שברק לא השתלט על אנשי הצבא, ושאלה ייצגו סדר יום צבאי בעוד שברק, הרמטכ"ל לשעבר, ייצג מולם סדר יום אחר. נדמה אפוא שלברק היו שתי אג'נדות, וכדרכו הוא לא רצה לוותר על אף אחת משתי האפשרויות, זו הצבאית וזו המדינית, וגם האמין שהוא יכול להשתמש בשתיהן, או לשלוף בשעת הצורך את המתאימה מביניהן, כשלוף קוסם שפן מכובעו.

אלא שהמהומות לא שככו, והמתנחלים ותומכיהם הגבירו את לחצם על השלטון ועל צה"ל שיסלימו. לדידם, האינתיפאדה הייתה בראש ובראשונה מלחמת דת, והם ראו בה הזדמנות היסטורית לחיסולה של אופציית אוסלו, אם לא ליותר מכך.[62] "צה"ל הגדול, החזק והמתוחכם", נכתב בהצופה, "לא הצליח לתת תשובות הולמות... תשובות שיוכיחו כי ההתנכלויות ייענו ביד קשה ובצורה בלתי מתפשרת".[63] תפיסתם הייתה פשוטה וברורה, וכתחליף לפוליטיקה של שיחות ושל דיפלומטיה הם הציעו את מה שהפך עד מהרה לסיסמה שהילכה קסם, בהיותה מתומצתת וקולעת: "תנו לצה"ל לנצח". אפשר שהסיסמה המיליטריסטית נבחרה כחלופה ל"תנו לשמש לעלות", מילותיו הראשונות של השיר לשלום, שהפך מאז רצח רבין לסלוגן של החברה האזרחית. "לנצח את מלחמת אוסלו", קראו עיתוני המתנחלים, "במלחמה כמו במלחמה", "אנו נמצאים בתוך מלחמת אין־ברירה", "זוהי מלחמת השחרור השנייה של

61 יואב לימור ואחרים, "בחוכמה שלאחר מעשה, יכולנו לפעול אחרת", מעריב, 3 באוקטובר 2000; עמוס הראל, "האמון בין צה"ל לרשות אבד", הארץ, 2 באוקטובר 2000, וראו גם עמוס הראל, "בפיקוד מרכז התכוננו", הארץ, 5 באוקטובר 2000.

62 ראו דיווח על ההפגנה: "כותרת הידיעה", הצופה, 16 באוקטובר 2000.

63 יהושע שמש, "עוברים ליוזמה, אז מה?", הצופה, 31 באוקטובר 2000.

מדינת ישראל". המתנחלים תבעו למעשה מצה"ל שיממש את השקפת עולמם בכל הנוגע לזהות הישראלית ולריבונותה. "תנו לצה"ל לנצח", הם לא חדלו לקרוא בצמתים, בהפגנות, בשיחות הסלון, ברחובות ובקניונים. ואכן, באותה השעה החל גם הצבא ללחוץ על הדרג המדיני שיאפשר לו חופש פעולה רחב יותר. או אז התברר, בייחוד לאחר שברק הפסיד את השלטון לשרון, שהמתנחלים, בלחצם הבלתי פוסק, העניקו רוח גבית לצבא.[64]

ממהומות למלחמה

הפיכת המהומות למלחמה נעשתה בכמה וכמה דרכים. העיקרית שבהן הייתה דיכוי ההפגנות ההמוניות באמצעות נשק. לשם כך הרבה צה"ל להשתמש בצלפים שאומנו לזאת עוד לפני האינתיפאדה. הללו היו מחכים להתקרבות המפגינים וצולפים במי שנראה להם דמות מרכזית ומובילה בהפגנה. הצלפים לא כיוונו לרגלי המפגינים, מכיוון שאי אפשר לכוון לעבר הרגליים ממרחק רב ולפגוע בהן. לכן הם כיוונו אל מרכז הגוף שם הסיכוי להחטיא קטן יותר.[65] במסיבת עיתונאים שארגן צה"ל ב־15 בנובמבר 2000 סיפק אל"מ דניאל רייזנר מענף הדין הבינלאומי נתונים על המהומות בשטחים, שגם מהם היה אפשר ללמוד על המתרחש. עד לאותו הזמן, כך אמר, היו 1,351 התקפות ירי על מטרות ישראליות ו־3,734 התקפות ללא ירי.[66] משתמע מכך שאפילו לפי נתוני הצבא, ב־73 אחוז מהאירועים בתחילת האינתיפאדה לא היה ירי מהצד הפלסטיני. ואף על פי כן, רוב ההרוגים והפצועים הפלסטינים נפגעו דווקא אז. בהפגנות השתמשו החיילים ברימוני הלם, בגז מדמיע ובכדורי גומי. אט אט הם עברו לשימוש באש חיה, גם כשלא נשקפה להם סכנת חיים. כך בשלושת החודשים הראשונים של האינתיפאדה, מ־29 בספטמבר ועד דצמבר, נהרגו 272 פלסטינים מידי חיילי צה"ל ועוד שישה מידי מתנחלים. לא פעם כוון הירי לעבר נערים שיידו אבנים והבעירו צמיגים. 82 מההרוגים, קצת פחות משליש, היו קטינים מתחת לגיל 18.[67] אם משווים את מספר ההרוגים הזה לשנים שקדמו לאינתיפאדה רואים בבירור את ההבדל: במשך רוב שנת 2000, עד לפרוץ האינתיפאדה, נהרגו 12 פלסטינים, ובשנת 1999 כולה נהרגו שמונה.[68] מספרי הפצועים מלמדים אף הם שצה"ל הפך את המהומות למלחמה של ממש. לפי נתוני הצלב האדום הפלסטיני, באותם שלושה חודשים ראשונים היו לפלסטינים 10,603 פצועים, מתוכם 2,168 (כ־20 אחוז) נפגעו מאש חיה ו־4,167 נפגעו מכדורי גומי.[69] לא פעם נפצעו,

64 המונח "רוח גבית לצבא" שאול מאמירתו של יעלון בכנס הרצליה בשנת 2002 שפינוי יישובים יספק "רוח גבית לטרור".

65 בן כספית, "ישראל אינה מדינה שיש לה צבא, אלא צבא שמסונפת אליו מדינה", מעריב, 6 בספטמבר 2002.

66 מסיבת העיתונאים מדווחת אצל בצלם, מרכז המידע הישראלי לזכויות אדם בשטחים, "איפוק מדומה", דצמבר 2000, עמ' 6.

67 ראו נתוני ארגון "בצלם": www.btselem.org/Hebrew/statistics. הצלב האדום הפלסטיני (PRCS) דיווח באותה התקופה על 264 הרוגים. ייתכן שמקצתם היו פלסטינים שנהרגו בידי פלסטינים.

68 נתוני ארגון "בצלם": www.btselem.org/Hebrew/statistics

69 נתוני הצלב האדום הפלסטיני: www. palestinercs.org

ואף נהרגו, פלסטינים מכדורי גומי שהופרדו מעטיפתם, כך שפגיעתם נעשתה קטלנית. כ־36 אחוז מכלל הפצועים היו קטינים מתחת לגיל 18. בקרב הישראלים היו שיעורי ההרוגים והפצועים בשלושת החודשים הראשונים נמוכים למדי: נהרגו 18 אזרחים ו־19 אנשי כוחות ביטחון, בסך הכל 37 ישראלים, שרובם נפגעו בשטחים (בתוך ישראל נהרגו באותה התקופה ארבעה אנשים).[70] הנתונים מלמדים בבירור שערפאת לא תכנן מלחמה ולא התכוון להשמיד את ישראל בשלבים, ושאוסלו לא הייתה רק תרמית, כפי שהרבו לטעון דובריה של החברה המיליטריסטית־דתית. שאם לא כן היה מספר ההרוגים הישראלים גדול בהרבה באותה התקופה. הרי הלוחמים הפלסטינים יכלו לפגוע בישראלים רבים בנקל לו רצו בכך. לבטח יכלו לפגוע במתנחלים שהיו פזורים בכל השטחים ונעו בדרכים כל הזמן.

בהפגנות של הפלסטינים נראו לא פעם שוטרים ואנשים מטעם הרשות הפלסטינית מסתובבים בלב קהל המפגינים ומרחיקים מתוכו חמושים ואנשים במדים, אגב סיכון חייהם, ובלבד שלא לתת לצה"ל עילה לירות. הפלסטינים ליוו את ההפגנות בזריקת אבנים ובהשלכת בקבוקי תבערה, ואפילו בירי אש חיה, אך הירי לא בא בדרך כלל מתוך קהל המפגינים, אלא מהבתים שמסביב. הוא גם לא גרם נזק רב, מכיוון שהישראלים היו מוכנים ומוגנים היטב. ובכל זאת, בצה"ל הגיבו גם בירי לעבר בלתי חמושים. בכך מימש צה"ל לא רק את תורת הלחימה החדשה ואת הפוליטיקה שעמדה מאחוריה, אלא גם את הנחות היסוד התרבותיות שעליהן נסמכה. לעתים היה נדמה שמדובר במצב כאוטי ואנרכי לחלוטין, כאילו הכוחות המזוינים פועלים באופן אוטונומי, על פי רצונם, לפי שיטה שהייתה קרויה בצבא "המ"כ האסטרטגי", כלומר שהחלטתו חורצת גורלות בלי שאיש התכוון לכך. אלא שמצד צה"ל הייתה זו בדרך כלל אנרכיה מאורגנת היטב. זו לא הייתה תולדה של התפרקות יצרים של צבא מתפורר או של מדינה חלשה נעדרת סמכות מרכזית, אלא חלק מטקטיקה של שימוש בכלים של היריב ובשיטותיו הוא כדי להילחם בו. וכך השימוש בנשק לדיכוי הפגנות של בלתי מזוינים היה סממן של מלחמה חדשה שנעשית בידי מדינה חזקה. שיטה שלפיה גם הצד החזק אמור לתת ביטוי נמרץ לאלמנטים רגשיים, אתנו־לאומיים, וגם הוא, כמו היריב, חייב לשבור את הכלים. על פי דיווחיו של מלכא, ראש אמ"ן, צה"ל ירה באותם ימים ראשונים של האינתיפאדה השנייה 700 אלף כדורים בגדה המערבית ועוד כ־300 אלף כדורים ברצועת עזה. על כל כדור שנורה מרובה פלסטיני הגיב צה"ל בצרור, ועל כל צרור פלסטיני הגיב צה"ל בירי טנקים ומקלעים. לא הייתה זו התגוננות, גם לא תגובה רגילה, אלא פעולה סמלית שנועדה להראות לפלסטינים מי החזק, מי העליון, מיהם אלה שקובעים את המציאות ואת גורלם של המתגרים בהם.

ככל שנקפו הימים התברר שהמהומות אינן שוככות, ובצה"ל החלו לנקוט שיטות אופייניות למלחמה חדשה, שנועדו "לצרוב את תודעת הפלסטינים" כדי להבהיר את מחיר התקוממותם. אחת השיטות הייתה חיסולים, שמכבסת המילים של צה"ל כינתה אותה "סיכול ממוקד". הראשון שחוסל בתקופת האינתיפאדה השנייה היה בכיר התנזים חסיין עביאת. ב־9 בנובמבר 2000 בשעה 11:30 בבוקר שיגרו מסוקי חיל האוויר טילים לעבר הג'יפ שבו נסע במורד רחוב הומה אדם בלב העיירה בית סאחור הסמוכה לבית לחם. הפיגוע הזה כבר רמז לבאות, כשעם המבוקש נהרגו גם שתי נשים, ושלושה אחרים נפצעו קשה (קפלו, 2002). מי

70 נתוני ארגון "בצלם": www.btselem.org/Hebrew/statistics

שהיטיב לבטא יותר מאחרים את משמעותה התרבותית והפוליטית של הפעולה הזאת היה ברק עצמו, אבי שיטת החיסולים, שאמר שהפעולה שבה נהרג עביאת היא "לא פעולה אלא מגמה, שמעמידה סטנדרט לפעילות. מי שפוגע בנו, ייפגע".[71] מותן של שתי הנשים, שגיל כל אחת מהן עלה על חמישים, לא ריפה את ידי המחליטים, וכבר ב־22 בנובמבר נהרג פעיל פתח נוסף בצומת מורג שברצועת עזה, וגם עמו נהרגו שלושה פלסטינים חפים מפשע (קפלו, 2002). בכך נחשף אי הדיוק שבדבריו של ברק, כשלא רק מי שפוגע בנו נפגע, אלא גם מי שלא, כל עוד הוא פלסטיני.

מתוך דבקות בתורת הלחימה החדשה התעמר צה"ל מלכתחילה באוכלוסייה כולה גם באמצעות הפחדה, ומה שהחל בבומים על קוליים, ריחוף ממושך של מסוקים מעל לערים, הקפת ערים בטנקים וירי בלתי פוסק ולו באוויר, המשיך בענישות קולקטיביות קשות הרבה יותר. כך היו הגשרים שמעל לירדן ליד יריחו נפתחים ונסגרים חליפות בלי נימוק ביטחוני ברור. לא פעם היו אנשים מבלים ימים שלמים בהמתנה, וגם היחס כלפיהם שם השתנה. הענישות הקולקטיביות באו לידי ביטוי גם במחסומים שהוקמו בדרכים. אז הייתה הנסיעה נאסרת, ואחר כך המחסומים היו מוסרים, או מוקמים שנית, באופן שרירותי לחלוטין וללא כל הודעה מוקדמת. לעתים גם אמבולנסים לא הורשו לעבור במחסומים. הריונות הסתיימו במוות, וחולים כרוניים שנזקקו לטיפול קבוע בבתי חולים נאלצו לחזור על עקבותיהם.[72] הפלסטינים הוגבלו בתנועותיהם גם על ידי חסימת מבואות כפריהם בסלעים שמנעו כניסה ויציאה של מכוניות. לא פעם הושמו התושבים בסגר למשך ימים רבים, לעתים לצורכי ענישה ובלי סיבות ביטחוניות מובהקות. למעשה, כמעט לאחר כל פיגוע היו יבולים מושמדים בשדות, חממות היו נהרסות, מבנים היו מגולחים, ועצים לאלפים היו נעקרים בשיטה שכונתה בצה"ל "חישוף". גם כאן ניסה הצבא לטעון שמעשיו מונחים על ידי היגיון צבאי, למשל לצורך מניעת מארבים על כלי רכב ישראליים, צבאיים ואזרחיים כאחד. אבל עד מהרה הפכה שיטת החישוף לשיטת ענישה קולקטיבית נפוצה, בעיקר בידי מפקדי החטיבות, שכל אחד מהם קיבל טריטוריה וביצע בה בהתלהבות את המצופה ממנו ואף מעבר לכך.[73] ימים יגיעו וגם אנשי הממסד הביטחוני הישראלי, שסיימו כבר את תפקידם, יודו שהתגובה הישראלית הייתה כבדה וחסרת פרופורציות, ושהיא הפכה בהדרגה במהלך שנת 2001 למגמה. "להרוג כל ערבי עם פטיש 500 קילו", יאמר האלוף לשעבר אברהם טמיר, "זו חריגה מכל פרופורציה".[74] אך כזו הייתה המדיניות הישראלית, שנועדה לתת מענה סמלי ל"איומים" של אוסלו, לאפשר לראשי הכוח להתבצר ביסודות התרבותיים המדירים של האתנו־לאומיות החדשה ולהפוך מהומות למלחמה.

בינתיים קיבלו ברק ובן־עמי את ההצעות האמריקאיות, אך ככל שעבר הזמן התבסס למולם כשל עיקרי, שהקשה על אפשרות להסכם: ההסלמה הבלתי פוסקת של האינתיפאדה, בידי שני הצדדים, והעובדה, כי השטח נתן את הטון, והשטח, גם זה הישראלי, רצה להילחם.

71 פליקס פריש ועלי ואקד, "ברק: מי שפוגע בנו, יפגע", *Ynet*, 11 בנובמבר 2000.

72 דו"ח ארגון "בצלם" מדבר על אזרחים במצור, נייר אינפורמציה, ינואר 2001; עמירה הס, "האמבולנס נעצר במחסום", הארץ, 12 בינואר 2001.

73 עמוס הראל, "הצבא פועל כמתאגרף שעיניו קשורות", הארץ, 12 בדצמבר 2000.

74 אמנון ברזילי, "להרוג כל ערבי עם פטיש 500 זה חריגה מפרופורציה", הארץ, 5 בפברואר 2002.

כפי שהסביר בן-עמי, "לפיקוד של צה"ל היה סדר יום שונה, ורוח מפקדיו הקרינה זעם מתפרץ שהביא בסופו של דבר להרחבת מעגל הקסמים של האלימות, במקום לצמצם אותו... מח"טים ושאר מפקדים בשטח ניהלו את המלחמה כראות עיניהם" (בן-עמי, 2004, עמ' 318-321).

כבר בפברואר 2001 הגדיר הרמטכ"ל מופז בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת את המצב בשטחים כ"מלחמה לכל דבר", ובתחילת מרס הכריז גם שהרשות הפכה ל"רשות טרוריסטית".[75] ולא שמאן דהו ביקש מהרמטכ"ל הוכחה. פרשנות מוסדית אינה דורשת זאת. הגדרת הרשות ככזאת הייתה חלק מהגדרת המציאות. במובנים רבים היו ראשי הצבא הישראלי שותפים לתזה הקטסטרופלית שנישאה בידי המתנחלים, וכבר מראשית האינתיפאדה הסביר סגן הרמטכ"ל יעלון שלא הייתה לישראל מערכה חשובה מזו מאז מלחמת 1948, ושזו בעצם המחצית השנייה של המלחמה ההיא.[76] הייתה זו אמירה אופיינית לפוליטיקה של סטטוס, שבאה להעלות את יוקרת הצבא ולהדגיש את נחיצותו בעת שגורלה של ישראל, העומדת מול אויבים שחמושים בעיקר ברובים אישיים, תלוי כביכול רק בו.[77]

באותה תקופה השתפרו לאין ערוך יחסי צה"ל והמתנחלים, ונוצרה ביניהם שותפות גורל שנומקה בכך שכולם נתונים לאותם האיומים וחשופים לאותם הפיגועים. אלא שלא רק שותפות גורל הייתה זו, אלא הסדר מוסדי בלתי פורמלי של תמיכה הדדית על בסיס הנחות יסוד ערכיות משותפות של הפעלת כוח נגד הפלסטינים. יעלון למשל התקומם לא פעם על הסטיגמה שציבוריות ישראלית נרחבת יצרה כלפי המתנחלים: "אין ספק שהציבור שמצאתי בהתיישבות הוא ציבור ערכי", כך אמר, "יש לו אידיאולוגיה, יש לו אמונה, הוא מיישם אותה, הוא מוכן לשלם למענה מחיר. הפריע לי שניסו להציג את המסה הזו כמטורפים, כקיצוניים, כצמאי דם".[78]

כך גם באמצעות אופני פעולה מילוליים פעל צה"ל להשגת לגיטימציה להפיכת מהומות למלחמה, וכך היו ראשיו עסוקים לא רק בלחימה, אלא גם בניהולה על פי פוליטיקה צבאית מוגדרת וברורה. אין תמה אפוא שממלא מקום שר החוץ הישראלי כתב במילים חריפות בזיכרונותיו:

> לשיא תגיע ההתמרדות של הרמטכ"ל בהתייחסותו... למתווה קלינטון. הוא ראה כחובתו לא רק לקעקע את המתווה בישיבת ממשלה, אלא גם להופיע לפני התקשורת והעם, כדי להביע את עמדתו נגד מתווה, שהדרג המדיני נשא ונתן עליו ובסופו של דבר אימץ אותו. כל זאת עשה כאילו הוא דרג נבחר החייב בדין-וחשבון כלפי הציבור והעם, ולא דרג ממונה המחויב בדין-וחשבון אך ורק לדרג המדיני שמעליו.[79]

75 על הכרזות הרמטכ"ל ראו גדעון אלון, "מופז: הרשות שיחררה את רוצחי דיין, זיתוני ורחום", הארץ, 21 בפברואר 2001, וכן עמוס הראל, "הרמטכ"ל: הרשת הופכת ליישות טרוריסטית", הארץ, 1 במרס 2001.

76 אמיר אורן, "איך יוצאים מזה", הארץ, 17 באוקטובר 2000.

77 על פוליטיקה של סטטוס וקבוצות סטטוס מתוך מסורתו של ובר ראו ובר (Weber, 1968, pp. 302–307, 926–939).

78 אמירה לס וגידי וייץ, "אנחנו בבעיה", ידיעות אחרונות (מוסף), 4 ביולי 2003.

79 בן-עמי (2004, עמ' 320).

ואכן, בצד הישראלי נוצרה מעין קואליציה בין האופוזיציה, הצבא והמתנחלים, כשאמונות דתיות, אטוויסטיות, בשילוב הסתכלות מיליטריסטית שהוצגה ברגיל כראייה פרופסיונלית־ביטחונית, חברו יחד למבנה מוסדי חדש שהביא למלחמה. ברק, שניסה לאחוז במקל בשני קצותיו, איבד עד מהרה את המקל כולו, וכשיומרותיו התגלו כגדולות מכוחו, תם גם שלטונו. הציבור העדיף את מי שהבטיח דרך נוקשה יותר במיגור ההתקוממות הפלסטינית והטרור, שהבטיח בנוסח אופייני למלחמות חדשות להביט על המציאות דרך הנחות יסוד אתנו־לאומיות ולהשליט את התפיסה שהאחר כלל אינו פרטנר להסכם או לפשרה, אלא אויב שיש לסמן אותו, להדיר אותו ולהילחם בו עד חורמה, פחות בשל מה שהוא עושה ויותר בשל מי שהוא.

סיכום

מאמר זה ניסה לחשוף חוקיות מסוימת שמובילה למלחמה חדשה. חוקיות זו קשורה בהשתנות התפיסות התרבותיות ובהיווצרותם של הסדרים מבניים חדשים בישראל סביב הסכמי אוסלו בראשית שנות התשעים. אמנם המלחמה החדשה שהתנהלה בין ישראל לפלסטינים מסוף שנת 2000 הייתה גם תולדה של השינויים הגלובליים שהתחוללו בעולם עם סיום המלחמה הקרה, אלא שהמאמר ניסה להסביר מלחמה לא על ידי חולשה מדינתית והתפוררות צבאית, אלא להפך, על ידי האופן שבו מבנה מדינתי מגיב לשינויים הגלובליים והלוקליים גם יחד, מתאים עצמו אליהם ופועל על פיהם. וכך חברו להם פוליטיקה מדינתית וצבאית ופרשנות אנטי אוסלואית ואנטי גלובלית של אנשי החברה הדתית, ויצרו יחד קונספציה שהסבירה כל אירוע שהתרחש, ובסופו של דבר גם הפכו מהומות פלסטיניות למלחמה של ממש, למלחמה חדשה שבמרכזה שאלות על זהות לאומית וריבונות, שאמורות לא רק להפריד בין ישראלים לפלסטינים, אלא גם לאחד בין הישראלים לבין עצמם.

במובן זה השתנתה ישראל, והשתנו גם יחסי הכוחות שבה, וגם זהותה. המלחמה נתנה לכך ביטוי. אך יש לזכור שבעידן המודרני הרפלקסיבי השתנות המציאות היא זמנית ומותנית. אפילו תיאור של ישראל במונחים של יחס דיאלקטי בין מקדונליזציה לג׳יהאד, בין תומכי הגלובליזציה ובין שוללים, מחייב זהירות, מכיוון שבניגוד למקומות אחרים בעולם, הן תומכי הגלובליזציה והן שוללים לא ביטאו כאן שלילה מוחלטת ודה־לגיטימציה של המדינה ושל עקרונות היסוד שלה, כמתואר בתיאוריה הפוסט־מודרנית, אלא עסקו, מתוך ביקורת המדינה, במאבק על דמותה, זהותה וריבונותה. יתרה מזאת, הניגודים ביניהם צומצמו כאמור בעת שהעוינות הפנימית תועלה כלפי חוץ, למאבק עם הפלסטינים.

אך מטרתו של מאמר זה לא הייתה לדון בשסע המדובר ובשאלות הנוגעות לעתידו אלא בסיבות למלחמה, ונשאלת השאלה האם הסיבות שהביאו לאינתיפאדה השנייה הן יוצאות דופן, חד פעמיות. אף שלא נוהלה נגד עם כבוש, ואף שנערכה על אדמת מדינה שכנה, מלחמת לבנון השנייה הוכיחה שמלחמה חדשה ומדינה חזקה אינן בחזקת דבר והיפוכו, ושהאזור שרוי בעידן של מלחמות מסוג זה. ״לרסק את החיזבאללה״ קראו כותרות העיתונים

עם חטיפתם והריגתם של חיילים ישראלים בשטח ישראל על ידי לוחמי חיזבאללה.[80] הציבור הישראלי תמך ביציאה למלחמה, ובאתר האינטרנט של ערוץ 7 של המתנחלים ותומכיהם קרא חבר בחוג הפרופסורים לחוסן מדיני "לשבור את התפישה שאין לפגוע באזרחי האויב". גם ההסתכלות ה"הנטינגטונית" לא נעדרה ממנו כשכתב:

> מטרת הערבים והאסלאם היא השמדת העם היהודי וכפיית האסלאם על העולם הלא מוסלמי. היה זה המופתי של ירושלים... שהצהיר עוד בזמנו שהאסלאם ונאציזם חד הם, והדמיון היום נראה ברור לכל... מאחר שהערבים יותר מפי 50 מאיתנו, על כל קרבן שלנו מותר להרוג 100. רק כך יושג גמול הולם.[81]

מלחמת לבנון השנייה חשפה שוב לא רק את התפיסה התרבותית האתנו-לאומית המעודדת תגובה צבאית לבעיות מדיניות, אלא גם את השפעתה הפוליטית של הקצונה בישראל. בצמרת השלטון לא עמדו בפעם הזאת גנרלים לשעבר, אלא שני "אזרחים" – ראש הממשלה אהוד אולמרט ושר הביטחון עמיר פרץ. אפשר שדווקא בשל עובדה זו הם מיהרו לשמוע בעצתו של הרמטכ"ל דן חלוץ ולהכניס את ישראל למלחמה לאחר החטיפה וההריגה של החיילים הישראלים בידי חיזבאללה. אולי הם ביקשו להוכיח שממשלה אזרחית אינה נְצית פחות או נחושה פחות ממשלות שבראשיהן עמדו אנשים בעלי ניסיון צבאי עשיר. כמי שכיהן בעבר כמפקד חיל האוויר האמין חלוץ בעליונותה הטכנולוגית של ישראל וביכולתה להכריע את המלחמה מרחוק, באמצעות חיל האוויר. שוב בלטו מאפיינים של מלחמה חדשה בתקיפות "סטריליות" של מטוסים ובפגיעות באזרחים חפים מפשע רבים, ושוב בצבצה אתיקה של רציונליות אינסטרומנטלית כשהמלחמה "עם מסכי הפלזמה", שאפשרו למפקדים להביט בה מרחוק, נערכה ללא יעדים ברורים ומטרות מוגדרות, למעט ההפצצות עצמן וגיחותיהם של חיילים ללבנון שלא נתנו דבר. ובישראל הפכו טילי חיזבאללה את האוכלוסייה הישראלית לבת ערובה בפעם הראשונה מאז 1948, והגבול בין חזית לעורף היטשטש. אך תיאוריית קוסובו נכשלה, על אף ההרס הרב שנגרם לדרום לבנון. אפילו הטילים שנורו על ידי חיזבאללה לעבר צפון ישראל לא פחתו ככל שהתארכה המלחמה. דרום לבנון לא נכבשה, ומעטים היו לוחמי חיזבאללה שנהרגו או נשבו. יתר על כן, עד מהרה התפשטה בכל העולם ביקורת נגד שיטות הלחימה הישראליות, וישראל נתבעה על ידי האמריקאים להפסיק את הלחימה.

ועדת וינוגרד שמונתה לחקור את המלחמה האשימה את ראש הממשלה, את שר הביטחון ואת הרמטכ"ל בהחלטה הנמהרת לצאת למלחמה ללא שיקול דעת מספק, ללא אימון מספק של הכוחות הצבאיים, ללא הגדרה ברורה של מטרות, ובלי שהיו תכניות מבצעיות

80 מעריב, 14 ביולי 2006.

81 על תמיכת הציבור במלחמה ראו סקר שנערך בידי מכון דחף בראשות מינה צמח, שממנו התברר ש-81 אחוז מהנשאלים תמכו בלחימה נגד חיזבאללה (ידיעות אחרונות, 18 ביולי 2006). הכתבה בערוץ 7 מאת צבי צפיר, "גמול הולם לאויבינו", מתוך www.inn.co.il/Articles/Article.aspx/5926, פורסם ב-16 ביולי 2006.

להגשמתן.[82] ועדת וינוגרד לא דיברה על קיומו של מיליטריזם תרבותי בישראל ועל האופן שבו הוא תורגם מיד, כמעט אינסטינקטיבית, למלחמה. אמנם הביקורות הדגישו את היעדרה של הערכת מודיעין אזרחית בישראל שתוכל לעמוד למול הערכות הצבא, אך למעשה, הלקח המרכזי שהופק בישראל מהמלחמה הכושלת היה שעל צה"ל להתכונן ביתר שאת למערכה הבאה ושמעתה ואילך יש למנות לתפקיד שר הביטחון אדם בקיא במערכת הצבאית שבאמתחתו עבר צבאי עשיר. הלקח הזה יושם מיד, כשרא"ל בדימוס אהוד ברק החליף את פרץ בתפקיד שר הביטחון, וגם הרמטכ"ל הכושל חלוץ הוחלף באיש חיל הבשה, גבי אשכנזי, שמיהר להכין את הצבא למלחמה הבאה. אפשר שהופקו אי אילו לקחים צבאיים מהתחקיר האינטנסיבי, כמעט נואש, שערך הצבא לאחר המלחמה, אך דומה שעם לקח אחד רוב המבקרים לא התמודדו: עם העובדה שהממשלה נתנה לצבא יד חופשית במלחמה מסוג חדש, שהתבססה על הנחות יסוד ועל ראיית מציאות שעליהן גם ועדת החקירה לא ערערה.

מקורות

אריאן, א' (1999). ביטחון בצל איום: דעת קהל בישראל בנושאי מלחמה ושלום. תל אביב: פפירוס.

בן־עמי, ש' (2004). חזית ללא עורף: מסע אל גבולות תהליך השלום. תל אביב: ידיעות אחרונות.

בר־טל, י' (2007). לחיות עם הסכסוך. ירושלים: כרמל.

גבאי, נ' ושנהב, י' (1999). ארוס ואינסטרומנטליות: סוציולוגיה של ועדות חקירה ממלכתיות. סוציולוגיה ישראלית, ב(1), 241-275.

גולן, ח' ושי, ש' (עורכים) (2004). העימות המוגבל. תל אביב: מערכות.

גרינברג, ל' (2007). שלום מדומיין, שיח מלחמה: כשל המנהיגות, הפוליטיקה והדמוקרטיה בישראל 1992-2006. תל אביב: רסלינג.

דרוקר, ר' ושלח, ע' (2005). בומרנג – כישלון המנהיגות באינתיפאדה השנייה. תל אביב: כתר.

הראל, ע' ויששכרוף, א' (2008). קורי עכביש: סיפורה של מלחמת לבנון השנייה. תל אביב: ידיעות אחרונות.

ויניצקי־סרוסי, ו' (1999). מי היינו, מי אנחנו: הסיפור הרשמי. בתוך ע' בשארה (עורך), בין האני לאנחנו: הבניית זהויות וזהות ישראלית (עמ' 17-40). תל אביב וירושלים: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר.

טופלר, א' וטופלר, ה' (1994). מלחמה ואנטי מלחמה. אור יהודה: ספריית מעריב.

כהן, א', אייזנסטאדט, ג' ובסביץ, א' (1999). סכינים, טנקים וטילים, המהפכה הביטחונית הישראלית. רמת גן: מרכז בגין־סאדאת למחקרים אסטרטגיים.

82 ראו הוועדה לבדיקת אירועי המלחמה בלבנון, 2006 (ועדת וינוגרד) בתאריכים אפריל 2007 וינואר 2008.

כהן, ס' (1996). צה"ל והחברה הישראלית – לקראת צמצום תפקודי של הצבא? בתוך מ' ליסק וב' קני־פז (עורכים), ישראל לקראת שנות האלפיים (עמ' 215-232). ירושלים: מאגנס.
לוי, י' (2004). צבא אחר לישראל. תל אביב: ידיעות אחרונות.
סטרשנוב, א' (1994). צדק תחת אש. תל אביב: ידיעות אחרונות.
פונדק, ר' (2001). מאוסלו עד טאבה: תהליך ששובש. ירושלים: המכון ליחסים בינלאומיים על שם ליאונרד דיוויס, האוניברסיטה העברית בירושלים.
פלד, י' ושפיר, ג' (2005). מיהו ישראלי: הדינמיקה של אזרחות מורכבת. תל אביב: רמות.
פרי, י' (2005). יד איש באחיו: רצח רבין ומלחמת התרבות בישראל. תל אביב: בבל.
פרס, ש' (1993). המזרח התיכון החדש – מסגרת ותהליכים לעידן השלום. בני ברק: סטימצקי.
קיגן, ג' (1996). תולדות הלחימה. תל אביב: דביר.
קימרלינג, ב' (1996). מקורותיה של התרבות הפוליטית הישראלית, בתוך מ' ליסק וב' קני־פז (עורכים), ישראל לקראת שנות האלפיים (עמ' 395-407). ירושלים: מאגנס.
קפלו, ר' (2002). מדיניות החיסולים של מדינת ישראל נובמבר 2000 – ינואר 2002. הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל ואל־קאנון, הארגון הפלסטיני להגנה על זכויות האדם ואיכות הסביבה.
רם, א' (2005). הגלובליזציה של ישראל: מק'וורלד בתל אביב, ג'יהאד בירושלים. תל אביב: רסלינג.
שלג, י' (2000). הדתיים החדשים: מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל. ירושלים: כתר.
Adler, E. (1997). Seizing the middle ground: Constructivism in world politics. *European Journal of International Relations, 3*(3), 319–363.
Ashley, R. K. (1986). The poverty of neorealism, In R. O. Keohane (Ed.), *Neorealism and its critics* (pp. 255–300). New York: Columbia University Press.
Baldwin, D. A. (Ed.). (1993). *Neorealism and neoliberlism: The contemporary debate.* New York: Columbia University Press.
Barber, B. (1996). *Jihad Vs. McWorld: How globalism and tribalism are reshaping the world*. New York: Ballantine Books.
Beck, U. (1997). *The reinvention of politics.* London: Polity Press.
Beck, U., Bonss, W. & Lau, C. (2003). The theory of reflexive modernization. *Theory, Culture and Society, 20*(2), 1–33.
Ben-Eliezer, U. (2001). From military role expansion to difficulties in peace-making: The IDF after 50 years. In D. Maman, E. Ben-Ari & Z. Rozenhek (Eds.), *Military, state, and society in Israel* (pp. 137–172). New Brunswick: Transaction Books.
— (2004). Postmodern armies and the question of peace and war: The IDF in the new times. *International Journal of Middle East Studies, 36*(1), 49–70.

Biersteker, T. & Weber, C. (Eds.) (1996). *State sovereignty as social construct.* Cambridge: Cambridge University Press.

Brzoska, M. (2004). "New wars" discourse in Germany. *Journal of Peace Research, 41*(1), 107–117.

Burk, J. (Ed.) (1998). *The adaptive military, armed forces in a turbulent world.* New Brunswick: Transaction.

Caplan, R. & Feffer, J. (Eds.) (1996). *Europe's new nationalism*. New York: Oxford University Press.

Cerulo, K. A. (1997). Identity construction: New issues, new directions. *Annual Review of Sociology, 23*, 385–409.

Cohen, S. A. (2008). *Israel and its army, from cohesion to confusion.* London: Routledge.

Copeland, D. C. (2000). The constructivist challenge to structural realism. *International Security, 25*(2), 1–19.

Doty, R. L. (1996). Sovereignty and the nation: Constructing the boundaries of national identity. In T. Biersteker & C. Weber (Eds.), *State sovereignty as social construct* (pp. 121–144). Cambridge: Cambridge University Press.

Elias, N. (1982). *The civilizing process, state formation and civilization.* Oxford: Basil Blackwell.

Finnemore, M. (1996). *National interests in international society*. Ithaca: Cornell University Press.

Giddens, A. (1985). *The nation-state and violence.* Berkeley: University of California Press.

— (1991). *Modernity and self-identity.* Cambridge: Polity Press.

— (1994). *Beyond left and right: The future of radical politics.* Stanford: Stanford University Press.

Hall, S. (1992). The question of cultural identity. In his (Ed.), *Modernity and its futures* (pp. 273–327). Cambridge: Polity Press.

— (Ed.) (1997). *Representation: Cultural representation and signifying practices*. London: Sage.

Held, D. (1980). *Introduction to critical theory*. London: Hutchinson.

Holsti, K. J. (1996). *The state, war, and the state of war.* New York: Cambridge University Press.

Hopf, T. (1998). The promise of constructivism in international relations theory. *International Security, 23*(1). 170–200.

Howard, M. (1985). *The causes of wars.* London: Unwin Paperbacks.

Huntington, S. P. (1996). *The clash of civilization and the remaking of world order*. New York: Simon & Schuster.

Jackson, R. H. (1990). *Quasi states, sovereignty, international relations and the third world.* Cambridg: Cambridge University Press.

Kaldor, M. (1998). Reconceptualizing organized violece. In D. Archibugi, D. Held & M. Kohler (Eds.), *Re-imagining political community* (pp. 91–110). Stanford: Stanford University Press.

— (1999). *New and old wars: Organized violence in a global era.* Stanford: Stanford University Press.

Karpin, M. & Friedman, I. (1998). *Murder in the name of God*. New York: Metropolitan Books.

Katzenstein, P. (Ed.) (1996). *The culture of national security: Norms and identity in world politics.* New York: Columbia University Press.

Krasner, S. (1999). *Sovereignty: Organized hypocrisy*. Princeton: Princeton University Press.

Krause, J. & Renwick, N. (1996). *Identities in international relations.* London: Macmillan Press.

Laqueur, W. (1996). Post-modern terrorism. *Foreign Affairs, Sept.-Oct.*, 24–36.

Lynn-Jones, S. (Ed.) (1991). *The cold war and after: Prospects for peace.* Cambridge: MIT Press.

Mannheim, K. ([1927] 1952). The problem of generation. In his (Ed.), *Essays in the sociology of knowledge* (pp. 276–322). London: Routledge & Kegan Paul.

Migdal, J. (1988). *Strong societies and weak states.* Princeton: Princeton University Press.

— (Ed.) (2004). *Boundaries and belonging.* Cambridge: Cambridge University Press.

Munkler, H. (2003). The wars of the 21st century. *RICR, 85*(849), 7–21.

— (2005). *The new wars*. Cambridge: Polity.

Newman, E. (2004). The "new wars" debate: A historical perspective is needed. *Security Dialogue, 35*(2), 173–189.

Onuf, N. (1989). *World of our making: Rules and rule in social theory and international relations.* New York: Columbia University Press.

Peters, G. (1999). *Institutional theory in political theory*. London: Pinter.

Rice, E. E. (1988). *Wars of the third kind: Conflicts in underdeveloped countries.* Berkeley: University of California Press.

Shaw, M. (2003). *War and genocide.* Cambridge: Polity Press.

Snow, D. (1996). *Uncivil wars, international security and new internal conflicts.* Boulder, Colorado: Lynne Rienner Pub.

Taguieff, P. A. (1990). The new cultural racism in France. *Telos, 83*, 109–122.

Tilly, C. (1995). *Coercion, capital, and the European states, AD 990–1992*. Cambridge, MA: Blackwell.

Van Creveld, M. (1991). *The transformation of war*. New York: The Free Press.
— (1998). *The sword and the olive.* New York: Public Affair.
Wendt, A. (1994). Collective identity formation and the international state. *American Political Science Review, 88*(2), 384–396.
— (1998). *Social theory of international politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
Weber, M. (1968). *Economy and society*. Berkeley: University of California Press.
Woodward, K. (Ed.) (1997). *Identity and difference*. London: Sage Publication.
Zalewski, M. & Enloe, C. (1995). Questions about identity in international relations. In K. Booth & S. Smith (Eds.), *International relations theories today* (pp. 279–305). Cambridge: Polity Press.